

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍԵԼՏ

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1874

ՄԱՅԻՍ

ՊԵՐՈՂՆԱԿԱԹԻՒՆ

Պ. ՌԱՆԱՆ ԻՔ ՔՐԱՆՍԱ
ԿԻՐԱՎԱՍ ԱԼԱԿԻՐ
ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԵՐՆ ՆԱԽԾԻ ՄԵ
ԲԱԼԿԱՅՈՒԹԻՒՆ (ՀԱՎԱՅՈՒԹԻ)
ԻՆԲԵՆԱՅՈՁ ԱՊՈՒՇ ՄԷ —
ԶՄԻՐՆԵՐՈՅ ԽՆԴԻՐԸ
ԱԼԷԶԱՅԵՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԿՐԵՂԱԿԸ
Ս. ՀՅԻՓՈՒՄԵԱՆ ԱՄՐԱՊԵՏՆԻ ՀՈՆԴԻՍԸ
ՔԵՂԱՔԱԿԱՆ
ԱՄՈՒՐԻՒ ՄԷ ՆՐԱԶՆԵՐԸ

ԶՄԻՐՈՒՆ

ՏՊԱԿՐՈՒԹԻՒՆ ՏԵՏԵԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

Դ. ՏԱՐԻ

1874

ՄԱՅԻՍ

ԲՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Պ. ԱԸՆԱՆ ԵՒ ՃԵՐԱՍԱ

Գ

Քաւական խօսեցայ Արնանի գրքին պարունակած սխալանաց վրայ: Բայց ուստի՞ է որ այսպիսի սխալմունք տեղի գտած լինին անոր մէջ: Արնան սրամիտ եւ մերթ յանդուզն խորհող մ'է: Պատմութիւնն է իր ընտանի ուսումն է եւ պարտաւոր էր անորմէ ունիլ թէ յառաջադիմութեան օրէնքն եւ թէ այն եղանակներն որով այս օրէնքը կ'կատարուին: Աւստի՞ է որ մարդ մը գերբնական իրերու վրայ ամէն հաւատ մարած կ'հրատարակէ, եւ դարձեալ ՚ի վաղուց մարած միապետական սկզբունքին վրայ իր հաւատը կ'պահէ: Ինչո՞ւ համար այսչափ շուտով կ'վհատի իր սիրական ճշմանսային հա-

մար: Ինչո՞ւ համար կ'աշխատի անցելոյն պաշտաման բերել զայն, մինչդեռ ուրիշ բաներու մասին՝ իր նայուածքն ապագային դարձած է (հոգ չէ եթէ զայն թիւր կ'ըմբռնէ): Հանրապետութեան վերապագ շարժումն այնչափ բացայայտ է որոց որ անկից կ'երկնչին, որչափ որոց որ զայն խնդում եամբ կ'բարեւեն. եւրոպական իրողութիւն մ'է այն. կ'կանոնաւորէ եւ կ'շարժէ մարդկային կենաց՝ չէ թէ մէկ, այլ բոլոր յայտնութիւններն. բռնութիւնն անօգուտ է, վասն զի եթէ մէկ կողմէն արտաքսուի, ուրիշ կողմէ մ'աւելի զօրութեամբ երեւան կ'ենէ: Անոնաւորապէս անցող հարիւրամեայ յուզմունք մ'այնպիսի կենսական ուժոյ մը ապացոյցն է որ չկրնար սպառիլ: Ինչ զարմանք որ Ռընան կ'յուսայ որ այս զօրութիւնն կրնայ վերադառնալ միջնադարեան թագաւորին, աւատական ազատանւոյն եւ գիւշէ երէցին:

Հանրավարութեան դաշտն սխալանօք ակօսուած է: Խիստ անբարոյական հետեւանաց տանող զաղափարներ, վայրենի նոյնչափ վտանգաւոր չափազանցութիւններ զայն կ'այլակերպեն Քրանսայի մէջ եւ այլուր անոր կ'ըստ պատնան. բայց Ռընան ինչո՞ւ համար այս բաներուն դէմ չ'մարտիր. ինչո՞ւ համար ուրիշ խորհողներու հետ չ'միանար որպէս զի առաքելութիւն մը կազմելով անոր սխալանքը ջնջեն եւ զայն ինչ որ պէտք է եւ ընդունակ է ընեն: Միթէ նոյն իսկ իր ծայրաչեղութիւններն ըստ մեծի մասին՝ մէկ կողմէ անբանաւոր դիմադրութեան եւ միւս կողմէ տգիտութեան արդիւնք չ'են: Տխուր իրականութիւններ են ներկայիս սխալանքն ու վրկալկները, բայց ընդ միշտ չափի տեւեն, եւ օճուտ շաւիղներով նպատակին հասնելու անհնարութիւնը պիտի ապացոյց լինի իրենց դատապարտութեան: Որ եւ է պարագայի մէջ՝ չենք կարող այս վտարանդին ուղիղ ճամբու բերել ոչ յետադէմ քայլեր առնլու բռնադատելով, եւ ոչ շարժման կարողութիւնն անոր զլանալով: Մերի հանրավարութեան բոլոր սխալումները մի եւ նոյն աղբիւրէն կ'ծագին, հանրավարական զաղափարին տրուած նախնի թիւր ուղղութեանէ, մարդկային կենաց եւ աշխարհի վրայ մեր ունեցած անկատար տեսութենէ: Եւ կարելոր է այս աղբիւրը զտնել, այս անկատար տեսութիւնն քննել: Ռընան մինսկ չէ այս պարագայիս մէջ. մի եւ նոյն ձկտումը կ'տեսնուի ուրիշ բաղաբական հեղինակներու վրայ, բայց իր նախորդ գործերն իր անունն ազդու ըրին այս հարեւանցի խորհողներու մէջ որ ամենուրեք բազմաթիւ են — որոնք մտածմունքին պատահական փայլէն կամ ոճին հրապոյրներէն գրաւուելով եւ շլանալով, կարող չեղան թափանցելու հիմնական հաստդութիւնն, որ թէեւ չպարեալ, իրօք բոլոր իր գրուածոցը մէջ կ'երեւին: Համարձակ ըսեմ ուրեմն, թէեւ ձեռն, լեզուն եւ ուրիշ երկրորդական գաղափարներ մեր գալորցէն առնուած են, եւ կան անհոգ եւ հարեւանցի ընթերցողներ որ կ'յորդորուն իր գործոց ոգեկան հակում մը վերագրել, սակայն Ռընանի վարդապետութիւնն իրօք նիւթալիւնութեան ծնունդն կամ անոր մէկ զանազանութիւնն է որ երկու կողմէն կ'արգիլէ ճանաչումն զաղափարին — յառաջադիմութեան, որ սահմանեալ է նոր ժամանակին կրօնական օրէնքն ու համադրութիւնը լինելու:

Ռքնանի նիւթականութիւնն տաւնեւութեորդ դարու կոշտ նիւթականութիւնը չէ, այլ անուշ, թագոմ եւ փոքր ինչ ժէզվիդական նիւթականութիւնն է Հէլէնեան դարոցին: Այս դարոցին անդամոց համար ճշմարտութիւնն գոյութիւն ունի արդարեւ, բայց յարաբերական է եւ ցոլացեալ, ժամանակի եւ տեղոյ արդիւնքը, եւ օրինաւոր — փոյթ չէ ինչ ճեւ որ առնու — իբրեւ Եւին արտայայտութիւնը: Արդարեւ աշխարհը զոյ է, բայց իբրեւ վաղանցուկ երեւոյթներու յաջորդութիւնը, եւ միայն քննելու, իմանալու, կամ նկատելու, եւ այս է մեր դերն այս երկրիս վրայ: Խտէականը կայ, բայց միայն մեր մէջ, այլ ոչ մեզանից դուրս. գեղեցկին, ճշմարտին եւ օգտակարին վրայ մեր ունեցած ծանօթութեանց բարձրագոյն բանաճեւն է. հասողութիւն մը, այլ ոչ նպատակ մը:

Ամէն իրականութիւն, ամէն կատարուած գործ է, վասն զի պարտաւոր է լինիլ իր գոյութեան գործին մէջ կ'կայանայ իր գոյանալու պատճառն ու բաւուրը: Ամէն յեղաշրջում (évolution), ամէն երեւոյթ՝ միապէս թէ պատճառ եւ թէ արդիւնք է: Աստուած գոյութիւն չունի, կամ անօգուտ է անոր գոյ կամ անգոյ լինելն երեւան հանելու անկարելի ճեւնարկութեան փորձ փորձել: Նա զոյ է կամ ոչ, բայց մարդ կ'ստեղծէ զԱյն, եւ աւանդութիւնն զԱյն պատմական կարեւոր տարր մ'ըրած լինելուն՝ օգտակար է անոր նշանակն ու անունը պահել — այս ամէնն այն նիւթական իմացութեան հետեւանքն են որ աշխարհիս վրայ չտեսներ եւ ոչ կարող է տեսնել այլ ինչ բայց եմէ երեւոյթներու շարք մը, որ կ'արտադրին առ հարկի չափաւորեալ նիւթի մը քանակութեան զօրութեանց միջոցաւ, որ ճակատագրային օրինօք իրարու կապուած եւ կրկնուելու սահմանուած են — այսինքն շրջանաւոր շարժում, այլ ոչ յառաջադիմութիւն:

Այսպիսի գաղափարներու ներգործութիւնը թէ պատմութիւնն իմանալու եւ դանակին եւ թէ մարդկային իրաց զարգացման վրայ՝ ինքնայայտ է, եւ ըստ բաւականին կ'բացատրէ Ռքնանի խորհրդածութիւնները Քրիստոսայի նտակմամբ: Որ եւ է բացարձակ եւ գերագոյն Խտէականին գոյութիւնն, նոյնպէս որ եւ է նախաինսմական կամ դաստիարակական Օրէքն 'ի բաց մերժելով, մարդիկն ու իրերը դատելու համար միակ կանոն մը կ'մ'նայ՝ որ է իրողութիւն: Իբական — շարժում, դիպուածական եւ յարաբերական իրականը — յախտննապէս ճշմարտն տեսլը կ'ընէ: Ամէն հաւաքական կենաց իմացութիւնն տրամաբանապէս անկարելի կ'դառնայ այս քննացքով: Աերլուծութիւնը կ'տիրապետէ, բայց չէ կարող իրողութիւններէ զատ բան մը քննել, զոր զատ զատ եւ յաջորդաբար զատողութեան կ'ենթարկէ, բայց անոնց ծագումն իմանալու, շարադասելու եւ անոնց ճշմարիտ արժէքը հասկընալու միջոցներէն զուրկ է: Աւանդութիւնը կ'մ'նայ միակ չափ (critérion) միակ մեջոց մը ժողովրդոց նախորդ աճման եւ զարգացման վրայ ծանօթութիւն մը ստանալու, չափ մ'որ ապագային սեմին վրայ առ հարկի կայ կ'առնու: Մարդկային մտաց քնածին ձկտումն իրողութենէ իրողութիւն վեր ելնելու՝ կ'յորդորէ զայն աւանդութիւնն կեղոնել եւ նախկին ժպմանակաց

մէջ անոր դասերը փնտռել: Պիւնական դպրոցին աչաց առջեւ՝ ազգ մ'ուրիշ բան չէ բայց եթէ նախնական բողոքոյի մը (կամ իրողութեան) հարկաւոր եւ սահմանափակ տարածութեամբ որ անվրէպ հետեւանաց շարք մը կ'արտադրէ: Եւ նոյն իսկ՝ ինչպէս որ սերմն իր մէջ ածման սահմանաւոր շարք մը կ'պարունակէ որով ծառը կ'կազմուի — շարք մ'որ միակերպ նորոգուելով միայն կ'սպառի — նոյնպէս ազգն՝ երբ զինքն էութեան կոչող կենդանութեան առաջին զօրեղ ծագման հետեւանքը սպառած է, կարող է իր էութիւնը վերանորոգել դառնալով միայն այն աղբիւրին ուսկից ՚ի սկզբան իր կենսական ոյժը ստացեր էր:

Աւստի՝ եթէ աւանդութեամբ ստուգուի որ ազգին կանխագոյն կենսակառուութիւնն միապետական կազմակերպութեան արդիւնքն է, միապետութիւնը հարկ մը կ'դառնայ այս դպրոցին ուսանողներուն համար: Եթէ ապացուցուի որ միապետութեան ժամանակ ազատութիւնն զարգացման աստիճան մը ստացած է, անոնց համար նշան մ'է այս որ միապետութիւնն ազատութեան պահպան է. եւ եթէ յայտնուի որ ազնուապետութիւնն անցեալ դարերու մէջ միապետական յափշտակութեանց դիմակալեր է, նշան մ'է որ ազգային հաւասարակշռութեան համար ազնուապետութիւնը կարելոր է: Արեւմտ ժողովրդեան մը կառավարութեան իտէականն անցելոյն մէջ անոր գոյութեան առիթ տուող տարերաց մէջ կ'կայանայ, այնպէս որ ասոնք իրարու մօտ կազմակերպին կարելի եղած հաւասարութեամբ:

Ահա այս սկզբունքին վրայ էր որ Քիզօ չորս տարերաց մշտատեսութիւնն եւ մշտատես օրինաւորութիւնն հրատարակեց — այս է աստուածապետական, միապետական, ազնուապետական եւ հանրապետական տարերքը — որոց յաջորդական զարգացումն ժողովրդոց քաղաքական կենաց մէջ պատմագրեց: Սոյն սկզբունքին հետեւութեամբ է որ Պուզէն հրատարակեց Թէ փիլիսոփայութեան զաղտնիքը չորս տարերաց հասարական միութեան մէջն է — այսինքն իտէականութեան, նիւթականութեան, սկեսպտիկանութեան եւ խորհրդարանութեան մէջ — վասն զի տեսաւ որ այս չորսն ալ ինն ժամանակաց մէջ գոյութիւն ունեցել են: Ինչպէս որ Հեկէլ հրատարակեց Թէ Բրուսիոյ հիմնարկութիւններով յառաջադիմութեան նպատակը ձեռք ձգուած է, նոյնպէս Քիզօ եւ Պուզէն հրատարակեցին Աւի Վեյլի կողմէ Քրանսայի տրուած Մահմանադրութեան անբռնաբարելիութիւնն, ըստ որում անոր մէջ անցելոյն չորս տարերքն աւելի կամ նուազ կատարելութեամբ իրօք գծուած են:

Ճակատագրութիւնն (fatalism) Թէ ամէն ինչ վատ Թէ ամէն ինչ լաւ տեսնէ, այս դպրոցին հրահանգաց անխուսելի հետեւանքն է: Եւ ճակատագրութեան հետեւանքն, չարին ջատագովութեան, եւ փոխանակ զօրծոնէութեան՝ հայեցողութեան կ'տանի: Արդարեւ ո՛վ պիտի դատապարտէ չարիքն, եթէ ամէն ինչ այնպէս զօրուած են իրարու հետ շարք մ'երեւոյթներու մէջ որ պատճառ ու միանգամայն արդիւնք են անյեղլի ուստի եւ անիմացական, նիւթին մէկ բանի օրինաց եւ զօրութեանց ուժովը: Արեւմտ ի՞նչ հարկ կ'այ

մաքառիլ դիպաց դէմ, եմէ անոնց պատահմունքն իսկ իրենց պատահելու իւրաւունքը կ'յայտարարէ:

Այս վերջին տարիներս քանի՜ քանի գաղղիացի, անկլիացի եւ գերմանացի հեղինակներ տեսանք որ չարեաց գիտուն ջատագովի դերը խաղացին եւ պատմութեան անաչառ բարոյականութիւնն արատեցին Լեսարի, Սիլլայի Ներոնի եւ Նալիգուլայի պատուոյ մէջ վերահաստատութեամբ: Համր, անշարժ հայեցողութեան ոգի մ'որ պարզապէս կ'իմանայ եւ կ'սքանչանայ, խորհողներու մեծ մասին մէջ, գործունէութեան ոգւոյն տեղը բռնած է որ կ'եզրակացընէ, կ'գուշակէ եւ կ'այլափոխէ: Մնցելոյն ուսումն օրուան գրեթէ բոլոր հանճարեղ մարդիկը կ'զբաղեցընէ. գրեթէ ամէն բաղաբական, իմաստասիրական եւ կրօնական գործոց բնութիւնն բանաբնական կամ պատմական է. այնպէս իմն կ'երեւի որ ապագայի մը գիտակցութիւնն կերպով մը մարած է մեր մէջ: Նոյն իսկ արուեստը կ'ողբայ, կ'անիծէ, կամ կ'հետեւի: Զգիտեմ բանաստեղծութիւն մը, Լեհաստանին ի. բաց առեալ, որ իր ճշմարիտ պաշտօնին ոգին արտայայտէ — այս է մարդկային ազգը գրգռել որ մտածմունքն գործողութեան վերածէ:

Գիտունն հայեցական նպատակ մը միայն ունի, առանց ժամանակակից իրաց կարգին ուղղակի ուշ գնելու . . . : Խորհողն խիստ ակար իրաւունք մը կարծէ ունենալ իր մտւորակին գործոց ուղղութեան մասին, եւ իրեն ընկած բաժնէն զօհ՝ անկարողութիւնն առանց վշտի կ'ընդունի: Տիեզերաց մէջ լոկ հանդիսատես լինելով՝ գիտէ որ աշխարհն իրն է մի միայն իբրեւ ուսման առարկայ:

Այս տողերը զոր Ռընան գրած է իր Կրօնական պատմութեան ուսմունք անուամբ գրքին յառաջաբանին մէջ՝ քաջ կ'ներկայացընէ օրուան գրեթէ ամէն խորհողներուն իմացական կացութիւնը: Ահա այս դպրոցին մէջ Ռընան ոչ միայն իր ամուլ հայեցողութեան (contemplation) սովորութիւնն ստացած է, այլեւ միապէս—ազնուապետական դարմանն զոր Քրիստոսի հիւանդութեան համար կ'առաջարկէ — խորհող մարդիկն ժողովուրդէն բաժնելու հակումն է . . . :»

Այս տեղ Մածծինի՝ Ռընանի Առաքեալք գործքէն քանի մը վկայութիւններ կ'երեւէ ցոյց տալու համար թէ՛ Ռընան ոչ միայն անտարբեր է կրօնական խնդիրներու, այլեւ այս խնդիրները լուծելու համար անհոգ, թէ կ'ուզէ որ ժողովուրդն իր նախապաշարումները պահէ, եւ միայն գիտունն վերին ճշմարտութիւններն իրեն վերապահէ, թէ մարդկութիւնն վատ եւ բարի տարերաց բաղադրութիւն մ'է, եւ թէ այս տարերաց մին պակսելով՝ մարդկութիւնը կրնայ պակսիլ, եւ այլն:

Մածծինի այս խորհրդածութեանց մէջ եսականութիւն կ'գտնէ եւ կ'յաւելու.

«Այսպէս հանդարտութեամբ զանց առնուած խնդիրներ այնպիսի խնդիրներ են որ մարդկային ազգի արտասուաց եւ արեան հեղեղներ բերած են, եւ խորհող մարդ մ'իրաւունք չունի զանոնք պարզապէս իբրեւ վերլուծութեան նիւթ, իմացական մարզանք նկատելու, այսինքն անոնց գործնական

լուծման անտարբեր մնալու, եւ խոհեմութեան պաղ հաշիւներով վարելու մարդու սահմանուած սրբագոյն պարտքը — որ է իբրեւ ճշմարտութիւն դաւանածը բացարձակ քարոզել:

Միացականութիւնը զանձ մ'է, նուիրական աւանդ մ'է զոր Աստուած տուած է խորհող մարդուն որպէս զի զայն բաշխէ իր եղբարցն որ անկարող են միայնակ հասնիլ պայմանեալ նպատակին: Արիստոփանէս եւ Սոկրատէս, ամբաստանն ու զոհն, արդարեւ իրենց *էութեան պատճառն* ունին, ինչպէս կ'ըսէ Ռընան, բայց սա պայմանաւ որ առաջնոյն յիշատակը դատապարտենք եւ երկրորդին մարտիրոսութեան 'ի յիշատակ մեր սրտին մէջ խորան կանգնենք: Քոնուէիւնն ալ ստէպ իր *էութեան պատճառն* ունի ապականակիւր ժողովրդեան մը մէջ, պարտագանց շահամոլութեան մէջ, վատ գրագէտներու իշխանութեան շռայլած շողորորթութեան մէջ, բայց սակաւաթիւ ուղիղ մարդիկ պարտաւոր են առաքինութեան բոցն արժարձել, դիմադրութեան ոգին գրգռել, եւ գրիչ ու միանգամայն սուր վարել բռնութեան եւ բռնաւորներու դէմ: Աշխարհիս մէջ չարիքն յառաջադիմութեան կոյր եւ անզգայ գործին է պարզապէս սա պայմանաւ որ յանուն յառաջադիմութեան նոյն չարիքը հարուածենք, խորտակենք եւ աստիճանաբար աշխարհէս վանենք: Մենք երկրիս վրայ նկատելու համար եկած չենք, այլ ստեղծեալ իրեր յայտարարելու համար, որչափ որ կարելի է «երկնից արքայութեան պատկերը» երկրի վրայ գտնելու համար: Գրեթէ միշտ եսականութիւնն հայեցողութեան ներքեւ կ'թագչի: Մեր աշխարհն *տեսաբան* մը չէ, այլ պատերազմի դաշտ մ'է, որու վրայ ամէն անոնք որ սրտովին կ'սիրեն արդարութիւնը, գեղեցկութիւնն եւ սրբութիւնը, պարտաւոր են, թէ իբրեւ առաջնորդ կամ ջլինուոր. թէ իբրեւ աշխարհակալ կամ նահատակ, իրենց դերը խաղալ:

Ազգամ որ պարտաւոր են այս բաներս ամենայն ջերմեռանդութեամբ յայտարարել մանաւանդ իմ յատուկ հայրենեաց մէջ ուր երիտասարդութեան միտքն, բռնի անշարժութեան մթութենէ եւ լուռութենէ նոր դուրս ելած, օրիշ տեղերէ աւելի հետամուտ կ'գտնուի նոր վարդապետութեանց, անկարող է անոնց վտանգները հասկընալ, շուտով կ'դատէ եւ պատրաստ է հաւատ ընծայել ուր որ արտաքին վտայ եւ զաղափարներու մէջ յանդգնութեան կրեւոյթ մը տեսնէ: —

Այն դպրոցն որու կ'պատկանի Ռընան — Կիզօն սկսեալ մինչեւ վար — պատմական ուսման ընթացքը խտրութեցուց եւ Քրիստոսայի անցեալն թիր-խմացութեամբ ներկայացուց. այդ դպրոցը զօրապէս շրջեց այն բարոյական զգացումն, չլստեց այն գործունէութեան ոգին որ միայն կարող են խորհող մարդիկը ժողովրդեան միացընել: Այդ դպրոցը՝ քաղաքական պատմութեան գիտութիւնն ու իմաստասիրութիւնը կ'շփոթէ նոյն իսկ գիտութեան եւ իմաստասիրութեան հետ. կ'շփոթէ կեանքն, իր մէկ բանի վաղանցուկ նշաններուն հետ, կ'շփոթէ զաղափարներն՝ ասոնք իրականութեան ասպարէզին մէջ հաստատող գործիներուն հետ: Ասի բացասութիւնն է յառաջադիմու-

թեան, որ նոր նոր զաղափարներու անընդհատ յայտնութիւնն է, բացառութիւնն է մարդկային ազատութեան, որ բարոյն եւ չարին մէջ պատասխանատու ընտրութիւնն է. բացասութիւնն է բարոյականութեան, որ կ'ըսուէ կամ կ'դատապարտուէ, եւ պատմութեան՝ որ իր դատաստանին յիշատակարանն է:

Մեր իտալական դպրոցն — եթէ վերստին իտալական դպրոց մը պիտի ունենանք — այդ դպրոցին դէմ հետեւեալ սլարգ եւ արգասաւոր ստորաւորութիւններն պիտի մէջ բերէ.

Ամէն գոյութիւն նպատակ մ'ունի: **Ի**եանքն, մարդկային կեանքն, այս իրողութեան գիտակցութիւնն ունի. հետեւապէս կեանքն առաքելութիւն մ'է — այդ նպատակին համեմուտ առաքելութիւն մը. ասոր տանող ճամբուն վրայ անդու գործունէութեան մէջ, նոյն ճամբուն վրայ հանդիպած խոչընդոտները տապալելու համար ըրած մշտատեւ պատերազմին մէջ կ'կայանայ այն: **Ի**տէական մեր ներսը չէ, այլ մեզնէ վեր եւ գերագոյն է. մարդկային իմացականութեան *ստեղծութիւն* չէ, այլ անոր յաջորդական *յայտնութիւն*: **Այն** օրէնքն որ յայտնութեան ուղղութիւն կ'տայ՝ **Յառաջադիմութիւն** կ'առնուանի, այն եղանակն որով յառաջադիմութիւնն 'ի կատար կ'ենէն: **Ընկերակցութիւնն** է — մարդկային ամէն կարողութեանց եւ զօրութեանց ընկերակցութիւնը: **Նախախնամական խորհրդով** կենաց նպատակին վերջնական յայտնութիւնն ապահովեալ է, բայց մեզի ժամանակ եւ միջոց արուած է զայն կատարելու, եւ հետեւապէս ասոնք են մեզանից իւրաքանչիւրին եւ ամենուն համար ազատութեան եւ պատասխանատւութեան ասպարէզ մը: **Մեր** ընտրութիւնն կ'կայանայ ուրեմն չարին՝ որ է ինքնասիրութիւնն, եւ բարոյն մէջ — որ է մեր նմանեաց համար սէր եւ զոհողութիւն: **Ընտրութեան** կարողութիւնն, յառաջադիմութեան շաւիղը գտնելու ծիրքն մեզի շնորհուած լինելով, ընկերական հիմնարկութիւններն են այն միջոցներն որով մեր զաղափարները գործով կ'տարբացընենք եւ նախախնամական խորհրդոյն իրականութեան կ'դիմենք.

Ամէն հաւաքական գործ աշխատութեան բաժանում կ'պահանջէ. այս հարկին հետեւութիւնն է տարբեր ազգերու գոյութիւնը: **Իւրաքանչիւր** ազգ յատուկ պաշտօն մը, կամ առաքելութիւն մ'ունի հաւաքական գործողութեան մէջ, եւ յատուկ ընդունակութիւն մը տոյն պաշտօնին կատարման զինքը կ'կոչէ: **Այս** է իր նշանաբանն, իր մկրտութիւնն, իր օրինատրութեան նշանը: **Իւրաքանչիւր** ազգ մարդկութեան մէկ բանւոր ժողովուրդն է, եւ մարդկութեան յառաջադիմութեան համար կ'աշխատի ընթանալով դէպ 'ի հասարակ նպատակին եւ բարոյն: **Ամէն** ազգ որ այս մասնաւոր պաշտօնը կատարելու կ'դանդաղի՝ իր առաքելութեան կ'որժէ, ետականութեան մէջ կ'գահավիժի, կ'կործանի եւ իր սխալանաց կամ անիրաւութեան համեմատ քառութեան շրջան մը կ'անցընէ: **Շատ** ազգաց, ինչպէս նաեւ մարդկութեան համար՝ դատախարակութեան զանազան շրջաններն դարազրուի կ'անուանին: **Ամէն** դարազրուի իտէականին մէկ մասը կ'չայտնէ, երկնային **Իտէային** մէկ գիծը: **Փիլիսոփայութիւն** մը յայտնութեան շաւիղը կ'յարդարէ, կրօն մը նոր

իտէան կ'սրբագործէ, զայն պարտուց աստիճանին հանելով, ապա քաղաքական գիտութիւն մը զայն յաջորդաբար իրողութեանց կ'ըջէ, կենաց գործնական հանգամանաց կ'վերածէ, եւ արուեստ մը զայն մեզի համար կ'այլաբանէ:

Նոր դարագլխին բնօայութիւնն — որ նոր սկզբունքի մը հանդիսաւոր ազդարարութիւնն է — յեղափոխութեամբ մը կ'կատարուի. յեղաշրջումն — այս սկզբունքին աստիճանական, խաղաղասիրական զարգացումն — բոլոր դարագլխին հետագայ կեանքը կ'կազմէ: **Յեղաշրջումի ժամանակ՝** ազգերն յաջորդաբար կ'ընդունին եւ կ'գործածեն այն զանազան տարերքն որ իրենց աշխատութեան գործիներ են: **Միապետութիւնը**, ազնուապետութիւնը եւ բահանայապետութիւնը — բոլոր ասոնք ազգին գործիներն են որ ժամանակաց պիտոյից համեմատ պէտք է որ այլակերպին կամ փոփոխին, եւ աւելի կամ նուազ օգուտ մատուցանելէն ետեւ՝ մինչեւ որ համայն ժողովուրդը սկզբունքն լիապէս հասկընալու համար արժընալով՝ անոր յառաջընթաց թարգմանը դառնայ:

Յեղափոխութիւններն ազգաց եւ մարդկութեան համար են ինչ որ է կրթութիւնն անհատներու համար:

Նոյնպէս ժողովրդեան մ'աւանդութիւնը շրջաններու բաժնուած է, որոց իւրաքանչիւրը յեղափոխութեամբ մը կ'կ'նրուի, յեղափոխութիւն մ'որ ցոյց կ'տայ եւ կ'գործադրէ նոր եւ լաւագոյն գործիք մը ուրիշ գործիքի մը տեղ որ արդէն մշած է: **Այս աւանդութիւնն** իր մէկ կամ շատ շրջաններուն մէջ կարելի չէ ստուգապէս քննել. նոր շրջանին ուղղութիւնն կարելի չէ իրապէս հիմնել անցելոյն մէկ կամ շատ շրջաններու մէջ օգտակար եղած տարերաց վրայ: **Այլ** պայմանեալ նպատակին դիմող ազգի մ'անցեալ յառաջադիմութեան հասած այլազան աւանդութեան միահամուռ քննութեամբը միայն կարող ենք մեր ընտրութիւնն ուղղել նոր սկզբունքին նկատմամբ, այնպէս որ յատկապէս անոր մեծագոյն զարգացման աւելի զօրութեամբ օգնէ ասլագային շաղկին մէջ:

ԿՐԹԱԿԱՆ

ԳԵՌՍԱՆՍԱՍ ԱՂԱՋԻԿԸ

Ահա ցաւոյ մահիճ մը, մերկ և կոշտ մահիճ մը հարուստին ինչպէս նաեւ աղքատին համար, հիւսիսային ժողովրդոց ինչպէս նաեւ հարաւային ժողովրդոց համար. կէն մը մայր պիտի լինի: Իր քովն են՝ դողդոջուն մայրը, մոտցող ամուսինը, լուին բժիշկը. ամենուն նա- յուածքը ասոր վրայ դարձած են: Յանկարծ տկար աղաղակ մը կը լսուի, կենաց առաջին աղաղակը, մանկիկը կը ծնի: «Բնչէ, լնչէ» կը հարցնեն: «Աղջիկ մ'է»: Որչափ ազդաց մէջ, որչափ դարերէ 'ի վեր այս բառը աղջիկ մ'է, թախծութեան և մինչև իսկ ամօթապար- տութեան խօսք մը եղած է: Գեռ ևս այսօր հարցուր ուզած զեղացի- իդ և պիտի պատասխանէ. քեզի ինչ որ պատասխանեց ինձ Բրիտանացի աղարակապան մը որու կը հարցնէի թէ քանի՞ տղաք ունէր: «Ո՛հ, սլարոն, տղաք չունիմ, միայն աղջիկներ ունիմ»: Այս զգացման մէջ ամեն ինչ նախապաշարում և արհամարհանք չէ: Որդին՝ աւատական և աղնուական ընտանեաց մէջ, ազդատոհմին և անուան փայլը կը շարու- նակէր միայն: Մեզի համար իսկ, ամեն կարգի մարդիկ, գրեթէ միայն որդւոյ մը ծնունդը կը գոհացնէ մեր հայրական սիրոյ ամեն պիտոյքը: Իբրեւ ճարտարագէտ՝ կ'երազենք որ մեր որդին մեր դործոց շարունա- կողը պիտի լինի. իբրեւ վաճառական՝ մերովսանն հիմնուած տան նոր շքեղութեան աստիճանի մը բարձրանալը կանխաւ կը տեսնենք Պք. Հայր և Որդի անուան ուղղութեամբ: Իբրեւ դործաւոր՝ մեր արուեստն անոր կը սորվեցնենք. ամենքս մեր անունը կը ձգենք անոր: Վասն զի պէտք չէ կարծել որ անունը միայն աղնուականութեան համար արժէք ունի: Ամենէ աննշան մարդկան համար ազդաբանական ծառ մը կայ. ուղղութեան ազդաբանական ծառն է այս: Իրբեմն կ'ըսէին. Աղնուա- կանութենք կը պարտաւորէ. . . այսօր կ'ըսեն. Պարիս-ը կը պարտաւոր- ւէ» այս նշանաբանն միւսէն աւելի կ'արժէ. ինչու որ այս ևս աղնուա- պետութիւն մ'է. բարի մարդոց աղնուապետութիւն: Բայց երբ աղ- ջիկ մը աշխարհ գայ, այս ուրախութիւնները չկան, այլ փոխարէն՝ հր-

չափ վախ և հնհնութ։ Ամեն զոհն հայր, երբ իւր զրկաց մէջ նորա-
ծին աղջիկ մը ընդունի, պարտաւոր է անձկութեամբ հարցնել՝
«Ի՞նչ սիրտի լինի այս» կեանքը քանի՞ տիտ և քանի՞ անորոշ է աղ-
ջկան մը համար։

Երբ աղքատ՝ իրջափ թշուառութեան վտանգներ, երբ հարուստ՝
իրջափ բարոյական վշտաց վտանգներ։ Եթէ նա միայն իւր աշխատու-
թիւնը տիրի ունենայ իբրև օգնական, ի՞նչպէս պէտք է տալ անոր
արհեստ մ'որով ապրի։ Ընկերութեան մը մէջ ուր կանայք հաղիւ ու-
րեմն չմեռնելու չափ բան կը վատարկին՝ եթէ նա օժիտ չունի, ի՞նչ-
պէս սիրտի կարգուի այս աշխարհիս մէջ ուր կինը միայն պարտք ներ-
կայացնելուն՝ ստիպուած է իւր ամուսինը զնելու։ Եթէ չկարգուի
նա՝ ի՞նչպէս պահպանել պէտք է զինքն փորձութեան անբաւ ափիւ-
ներէ, և եթէ ընկնի՝ ի՞նչպէս վերականգնել, իրաց այս կարգին մէջ
ուր անոր ամէն յանցանքը խոտութեամբ կ'համարեն։

Եթէ չկարգուի, ըսի . . . լաւ խորհեցա՞ք, տարոններ, աղջկան
ամուրիութեան կցուած այս տեսակ նեղութեան։

Պառաւ աղջիկ բաւը հայրերը դողի մէջ կը ձգէ։ Բաւական չէ,
արդարև, որ այս բաւը միայնութիւն, ամենէն անուշ ուրախութեանց
զրկում, երբեմն թշուառութիւն նշանակէ, պէտք է նաև ծաղր
զրկուէ։

Պառաւ աղջիկ մը կերպով մը կենաց մէջ ամօթապարտ է, ամենուն
աչքին կը զարնէ, և հեղինական ենթադրութեանց ինքզինքն ենթակայ
կ'զգայ։ Գրեթէ միշտ անոր ամուրիութեան աղքատութենէ զատ
պատճառ մը կը փնտռեն։ Աը յանդիմանէք զինքը նեղախոր լինելուն
համար, վասն զի իրօք սիրտը նեղցած է, ամօթխած լինելուն համար,
վասն զի իւր ամօթխածութիւնը կը ծաղրեն, և որչափ անգամ կը վե-
րագնէ նա այս սրտասուցութիւնները, որոնք իւր կացութեան յատուկ են,
անձնուիրութեան և բարեյօժարութեան բխրաւոր փորձերով։ Եթէ
ընտանիք մը ունի այնպիսի դեր մը կ'աւանդ անդ որ մեծ մօր և մանկա-
վարժի մը տեղ կը բռնէ, և զոր Գերմանացիք սիրուն խօսքով մը բա-
ցատրած են այս է քրքիւ Բերտրուդ։ Եթէ աւանանքն է, սիրականներ
կարօտ մնալուն ծաղիկներու կ'կատուի, զիւզին փոքրիկ աղքատնե-
րու, զոր կը հրահանդէ, որբերուն՝ զոր կը հագուեցնէ, մայր չու-
նեցողներուն ինքզինքը մայր կը դասէ։

Օրէնքներն այս խեղճ տարազիւներուն կացութիւնը բարւոքելու
համար բան մը չեն կրնար ընել, բայց բարքն շատ բան կրնան ընել։

Անկլիա և Ամերիկա՝ այս խնդրոյն վրայ կարեւոր դասեր կ'ընծայեն մեզի : Ամերիկայի և Անկլիայի մէջ կին մը՝ յարգ և սպախւ վայելելուն սրատակաւ , պարտաւոր չէ առնուլ անուն մ'որ իրը չէ : Մեր անդրժողովեան զբաղինեւուն այս իմաստուն սովորութեան հետեւինք : Ազատ փոխանակութեան դաշտնոց յաւելեալ պատուական յօդուած մը սխտի լինի այս : Յիշենք հողեւոր հովիւներուն՝ այն գեղանի ընտանիքն ուր անայր աղջիկներ առատ են , որ իրենց հարց օգնական են , որ անոր հետ կ'ուսցընեն , անոր հետ կը քարոզեն , անոր համար կը գրեն : Արդէն քանի քանի ծառայութիւններ մատուցած են պառաւ աղջիկները : Օրիորդ Սէնդ Պէօլ Բարիդի մէջ Խրտուէնեանց հիմնադրուհին պառաւ աղջիկ մ'էր , օրիորդ Էմմալօրթ , Իրլանտի դատարարակուհին , պառաւ աղջիկ , օրիորդ Լովէլ , Ամերիկայի գործաւորներու պաշտպանը , պառաւ աղջիկ : Սեւրու ազատութեան ամենէն եռանդուն պաշտպանողներէն մին՝ օրիորդ Մարթինօ , պառաւ աղջիկ , օրիորդ Նայթիկէլ Բրիմէի դիւցազնուհին , պառաւ աղջիկ :

Մեր աշխարհին մէջ , ուր ամէն մարդ այնչափ իւր շահերով զբաղած է որ իրեն մտածելու հաղիւ ժամանակ ունի , այս աղնիւ պառաւ աղջիկները որ բան մը չունին ընելու , ուրիշներուն վրայ մտածելու պաշտօնն առին . ահաասիկ կոչում մը զոր շատ օգտակար սխտի լինէր քաջալերելու :

Ժառանգութեան խնդիրն այլ ևս խնդիր չէ . անդ՝ հաւասարութիւնը , որ արդարութիւնն է՝ ամէն զաւակաց մէջ կ'իշխէ , աղջիկ և որդիք հաւասարապէս կը բաժնեն հայրական ժառանգութիւնը , բայց դատարարակութեան դասն դեռ ևս յաջող ելք մ'առնելու համար ժամանակի կարօտ է :

Ներեցէք ինձ , սլարոններ , պատմել ձեզի խօսակցութեան մը քանի մը մասերն որ մեր ժամանակուան հօր և անցեալ ժամանակուան ջերմ կուսակցի մը մէջ կ'անցնէր :

Հայրն իւր աղջկան ուսմանց զանազան առարկաներու վրայ կը խօսէր , և մանաւանդ գոհութեամբ մը կը յիշէր (այս հայրերը միայն գոռողութիւն են) թէ իւր աղջիկը Լապիներէն ոճով կիրակի օրը եղած ժամերգութիւնը սկսեր է հասկընալ :

— Ա՛հ , բարի Աստուած . . . կրկնեց իւր խօսակցիցը , Լապիներէն կը սորվի :

— Միթէ ամէն դեռահաս աղջիկներ Իտալերէն և Անկլիարէն չէն սորվիր :

— Այդ շատ տարբեր է , ասանք կենդանի լեզուներ են :

— Լաւ ուրեմն :

— Լաւ ուրեմն , այդ շատ տարբեր է , չգիտեմ ինչո՞ւ . բայց կ'ըզդացուի այս բանն : Այս կայ որ Անկլիարէնը կը խօսուի , Իտալեանը կ'երգուի , բայց մնում լեզու մը , դպրոցի իմաստականքու լեզուն . ինչպէս . այն սիրուն դեռահաս աղջիկը պիտի լծորդէ , հօլովէ և կրկնէ այս սոսկալի յօռով և օրով բայերը որ այնչափ տխմարներ ըրին : Ինչպէս այն սիրուն բերանէն բայանուններ պիտի ելնեն , հրաժեշտ թող տայ իր բնական ձրից , իր կանացի բնաւորութեան . ինչո՞ւ կ'ին մը սիրուն է . վասն զի չտրամաբաներ :

— Լմընցուր , ինչո՞ւ որ կը բանդագուշէ :

— Ինչո՞ւ որ թռչուն մ'է որ կ'երգէ , տղայ մը որ կը խաղայ , և սիրտ մը մանաւանդ որ կը սիրէ : Միթէ կ'ին մը որ Լատինեանը գիտէ , կ'ընայ սիրել :

— Այդ անկարելի է , վկայ Ելօիզ որ Ապէլլարի միայն Լատինեանը կը գրէր :

— Մի բեր ինչ այդ , կ'եղծանես զայն . դարձեալ , եթէ Ելօիզ Լատինեանի ախտն ունէր , գոնէ միայն այդ ունէր , բայց աստղաբաշխութիւնը , երկրաբանութիւնը , ինչ գիտեամ , նոյն իսկ փիլիսոփայութիւնն ևս . . . : Միթէ կ'ին մը եռանդուն կ'ընայ լինիլ բոլոր այս չնչին բաներով :

— Այդ անկարելի է , վկայ տիկին Սէվինիէ որ իւր կեանքը հիւղօղ և Արնօղ կարդալով կ'անցընէր :

— Վայ իւր գլխին , դարձեալ , ինչէ տիկին տը Սէվինիէ իւր բոլոր հանձարովն , հեղինակ մայր մը : Իւր մայրական սէրը նամակներու մէջ ամփոփեց և իւր սիրտը յետադրութեան մէջ գրաւ : Ահաւասիկ ուր կ'երթաս քու յառաջդէմ գաստիարակութեան ախտովդ , բաւական չէր որ կանայք գիտուն լինէին . պէտք է որ մատենագիր լինին :

— Է՛հ , երբ մէկ քանին գրէին , ինչ փլաս ունէր : Միթէ քանի մը տարիէ 'ի վեր բաւական ճարտասան գրութեան անոնց պարտաւոր չեղան , և հիմակ պիտի ելնես անոնց գրիչը խորտակել սուանց վարանման :

— Բայց վերջապէս , կրկնեց անցելոյն մարդը . աղջկանց դաստիարակութեան համար յայտադիրդ ինչ կը պարունակէ :

— Ինչ որ Գրեկները կը սրբաւանակէր , կամ եթէ աւելի լաւ կ'ուզէս , Մօլիերի Գիպոն Կանայքին մէջ այս ոտանաւորը .

Այլ հաւանիմ որ կին մը ամեն բանի մէջ քիչ շատ լոյս ունենայ :

Ամեն բանի վրայ լոյս . կարելի չէ ոչ լաւագոյն խօսիլ և աւելի խօսիլ : Այնը մարդէն տարբեր լինելուն , զայն մարդէն տարբեր դաստիարակել պէտք է , բայց նոյնպէս , պէտք է սորվեցընել անոր լրջաբար սլաւամբութիւնը , գրականութիւնն , և նաև գիտութեանց քանի մը մասերը , բայց մարդէն տարբեր եղանակաւ մը : Գարձեալ , անմահ նութիւնը սրահելու համար բնութենէ մի հեռանալոյ նոյն իսկ այսպիսի դաստիարակութեան մը մէջ : Գիտեցին որ զանազան տուններ մի և նոյն երկրէն զանազան հիւթեր կը ծծեն , այսպէս կ'ինն և մարդը մի և նոյն կերպով օգուտ պիտի չբաղեն դասէ մը որով պիտի զարդանան . ինչ որ մէկուն վրայ բանականութեան և ոյժի պիտի փոխուի , միւսին վրայ զգացումն և նրբութիւնը պիտի մտոյցանէ և այսպէս իրենց բնութեան այլակերպութիւնը պիտի զարգանայ նոյն իսկ իրենց ուսմանց առարկային նոյնութենէն :

— Աբանչելի՛ յայտարար , կրկնեց հեզնական ձայնով մը անցելոյն մարդը , միայն թեթեւ անպատահութիւն մը կ'ընծայէ . ընտանիքը կ'ըստանան , ու պիտի խնամէ տղաքը մինչդեռ մայրը աստղերը պիտի նայի , ձեր աղջիկները դիտուններ պիտի լինին , այո՛ , բայց ամուսիններ և մայրեր , ոչ երբեք :՝

Եւ ասոր վրայ մեկնեցաւ յաղթական :

Ընտանիքը , ահաւասիկ մեծ առարկութեան մը դիմացն ենք , աս երեւոյթս՝ անյաղթելի առարկութեան մը :

Աւրեմն մի անդամ ընդ միշտ սահմաններ բոլոր այս յարդելի ախտոցոսներն , որով կանանց համար այնչափ ցաւոյ առիթներ ըրին , կողակցի և մօր այս տխրոցները : Այն և մայր լինիլ , միթէ միայն ճաշ մը հրամայել , սպասաւորներ կառավարել , նիւթական բարօրութեան և ամենուն առողջութեան հսկել է , ինչ կ'ըսեմ , միթէ միայն սիրել , աղօթել միտիւթարեւէ . ոչ , այս ամենը կան , բայց ուրիշ բաներ ալ կան . պէտք է նաև առաջնորդել և դաստիարակել , հետևապէս գիտեցնալ : Առանց գիտութեան չկայ մայր , կատարեալ մայր , առանց գիտութեան չկայ կողակց , ճշմարիտ կողակց : Երեւոյթն , բնութեան օրէնքը կանաչի խմացութեան յայտնելով , մեր բոլոր աղջիկներն աստղաբաշխներ և և բնագիտներ ընել չէ , այլ հարկ է իրենց միտքը կազդուրել հաստատուն կրթութեամբ մը , որպէս զի իրենց ամուսնոյն բոլոր զաղափարներուն , իրենց զաւակաց բոլոր ուսմանց մասնակցի զանուէլու պատարասութիւն :

Արթուրեան բոլոր անպատեհութիւնները կը թուեն և սոյիտու թեան բոլոր մահացու վտանգները կ'մոռնան: Արթուրեան այր ու կնոջ մէջ կապ է, սոյիտութիւնը պատուար մը: Արթուրեանը միտիմալութիւն մ'է, սոյիտութիւնը տանջանք մը. սոյիտութիւնը հազար պակասութիւններ, հազար խոտորումներ յառաջ կը բերէ կնոջ համար: Ինչո՞ւ համար այս ինչ կինը ձանձրութենէ կը մնալի, վասն զի բան մը չգիտէ: Ինչո՞ւ համար ուրիշ մը քմահաճ, նանրասէր ու պշրող է, վասն զի բան մը չգիտէ: Ինչո՞ւ համար դո՛հար մը ծախու առնլու համար իւր ամուսնոյն մէկ ամսուան աշխատութեան վաստակը կը մսխէ: Ինչո՞ւ համար՝ անորմէ ծածուկ պարաբեր ընելով՝ զանի կը կործանէ: Ինչո՞ւ համար՝ իրիկունը, այրն յոգնած կամ հիւանդ տուն դառնալուն՝ կինը՝ զանի հանդէսներ երթալու կ'քաշքշէ, թէ և երկանն անակործ են, վասն զի բան մը չգիտէ, վասն զի անոր լուրջ գաղափար մը չեն տուած ժամանակին որոյէս զի անուր կարող լինի սնանելու, վասն զի իմացականութեան աշխարհն իրեն առջև դրոյ է. . . : Ուրեմն նա ու նայնասիրութեան և անկարողութեան աշխարհը կ'ապրի:

Այս ինչ ամուսինն որ կը ծաղրէ դիտութիւնը, անով թերեւ անպատուութենէ զերծ պիտի մնար:

Աւելի հեռուն կ'երթամ: Եթէ դիտութիւնն կանանց՝ իբրև կողակից և մայր բանի մը չծառայէր անպամ, դարձեալ պիտի ըսեմ. Զայն պարտաւոր ենք անոնց:

Իրողութիւն մը միշտ զիս պարմացուցած և վիրաւորած է. այն ամէն առաքինութիւնները որով դեռահաս աղջիկ մը կը մշակեն, անոնց տրուած ամեն կրթութեամբ առիթները միշտ նպատակ ունին ամուսնութիւնն, այսինքն ամուսինը: Կորատի աղջիկ մը միայն իբրև աղաւթի կողակից մը կը նշմարեն և կը կրթեն: Կնչ բանի պիտի ծառայէ իրեն այս ինչ տաղանդը կամ այն ինչ հանդամանքն երբ կարգուի, կ'ըսեն անգաղար: Իր անձնական դարգացումը միջոց մ'է բայց երբեք վախճան մը: Միթէ կինը բնաւ ինքնին դոյութիւն չունի, միթէ միայն մարդուն ընկերուհի՞ն ըլլալովն Աստուծոյ աղջիկն է: Մեր հոգիէն որոշ հոգի մը չունի, մերինն պէս անմահ, մերինն պէս անսահմանին հաղորդ՝ կատարելագործութեամբ: Միթէ իւր սխալմանց պատասխանատուութիւնն և իւր առաքինութեանց արժէքն իրեն չէն վերաբերիր: Կողակցի և մօր պաշտօններէն վեր, վաղանցուկ պատահական պաշտօններ, զոր մահը կը խորտակէ, զոր հեռավորութիւնը կ'ընդմիջէ, որ ոմանց կը սրտականին և այլոց չեն սրտականիր, կնոջ համար յաւի-

տենական և անվաճառելի տիտղոս մը կայ որ ամենուն կը տիրապետէ և կը կանխէ, և այս է մարդկային արարածի տիտղոսը: Ասա ուրեմն, իբր այն իբաւունք ունի իւր մտքին և սրտին անթերի զարդացման: Ի բաց վանները ուրեմն մեր միօրեայ օրէնքէն հանած անտի առարկութիւնները: Յանուն յաւիտենականութեան անոր կը պարտաւորիս ընթերցել:

Արարծեմ թէ այս դաղափարները խիստ իրաւացի են, բայց ի՞նչպէս զանոնք իրաւործել, ի՞նչպէս. արդէն սկստածը շարունակելով, վասն զի յառաջագիւմութեան օրէնքն այս սքանչելի բանն ունի, որ զարդացման մասին ստէպ պէտք է միայն յիշել հիարելու համար:

Կանանց համար նախնական դպրոցներ կան: Թող աւարտեն, թող երկրորդական կըթութեան մը և արուեստագիտական դպրոցներ ալ հաստատեն: Տէրութիւնը մարդոց համար համալսարան մը կը վճարէ, մարդոց համար բաղմարութեան դպրոց մը, մարդոց համար արուեստանոցներ, մարդոց համար երկրագործութեան դպրոցներ, մարդոց համար ուսուցիչներու դպրոցներ: Հապա կանանց համար, ի՞նչ կը հիմնէ. նախնական դպրոցներ, ինչո՞ւ համար այս տեղ կանգ կառնեն: Հիմակ պիտի ըսեն ի՞նչ. Ա՛հ, տէր Աստուած, բայց դու ի՞նչ կը խնդրես ուրեմն:

Միթէ կանանց համար կըթարաններ կ'ուղէս:

Պարոններ, մեծ դժբաղդութիւն մը ունինք Ֆրանսայի մէջ, այսօրինքն միշտ բաւերը մեզ կը խաբեն: Շատ անգամ մեր մէջ լաւադոյն բաները կը կորսուին իրենց անուան պատճառաւ: Այս կըթութինն ի՞նչ անուամբ և ի՞նչ ձեռով պիտի առաջ դայ: Այս հիմնարկութիւնները վարժարան, կըթարան, ուսումնարան պիտի կոչուին. Չգիտեմ և գիտնալու պէտք չունիմ, բայց այս գիտեմ թէ անկարելի է որ Ֆրանսա իւր աղջկանց դաստիարակութիւնը մասնաւոր վարժատուններու նեղ և շահախնդիր ոգւոյն թողու. վասն զի, իրօք, նոր ձեւելու բան մը չկայ, բաւական է միայն լաւ բնել, ինչ որ այժմ պէշ կը կատարուի: Քարիզ և դաւառը լի են վանքերով, ամեն աստիճանի թռչակաւոր դպրոցներով, ամեն տեսակ հասարակային դաստիասութիւններով ուր դեռահաս աղջիկները կը կըթեն: Բայց ի՞նչպէս. ամեն հարց դատաստանին կը դիմւմ: Միտքս մասնաւոր կըթարաններու կործանումը խնդրել չէ բնախն, այլ շինելու համար է, ստիպմամբ բարձրացնելու համար է որ կ'ըսեմ. Կոռափառութիւնը պարտաւոր է կանանց համար բարձրադոյն ուսումնարան մը հիմնել, որպէս զի հա-

դոդդ ընէ զանոնք ներկայ դիտութեան մեծ առարկայից : Տէրութիւնը պարտաւոր է կանանց համար արուեստարաններ հաստատել որ իրենց յատուկ եղով պաշտօններու լուրջ և մտացի կրթութեան պատրաստութիւն . . . մի վախճաք որ անոնց հաւատքը տկարանայ :

Քիչ մը գիտութիւնը Աստուծմէ կը հեռացընէ , շատը կը մօտեցընէ . . . : Անայք իրենց հաւատքը ուսմամբ չսխախ կորսընցընեն , այլ միայն իրենց դիւրահաւանութեամբը կրնան կորսընցընել . . . : Եթէ պետական մարդ մ'իշխանութեան հասնելով այս հիմնարկութիւնը հաստատէ , իւր հայրենեաց համար աւելի մեծ գործ ըրած պիտի լինի քան թէ անոր մղաններով երկաթուղիներ շինել տար : Խորտակել այն տղիտութեան կապը որ ընտանեաց մէջ այնչափ սիրտեբու միաւորութիւնը կ'արգիլէ , կերպով մը Սուէշի պարանոց մը բանալ ըսել է :

Պարոններ , ներեցէք ինձ վերջին դիտողութիւն մ'ընել որ ուրիշ շատեր իր մէջ կը բովանդակէ . պիտէք ինչու համար պէտք է աղէկ կրթել կանայքը , վասն զի մարդիկը աղէկ կրթելու լաւագոյն միջոցն այս է :

ԻՐՆԷՍԳԻ ԼԸԿՈՒՎԷ*

Թարգմանեց

ՕՐԻՈՐԴ ԿՈՒՌՆԵՆԻԱ Ս. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Վաղեմի աշակերտուհի Ս. Հռիփսիմեան վարժարանին :

*Այս յօդուածը՝ Պ. Էրնէսդ Լըկուվէի Քարիզեան բանաստեղծութիւնը անոն գրուածքէն բաղուած՝ յօժարակամ հրատարակեցինք՝ ոչ միայն աղջկանց դատարարականութեան մասին պարունակած լուրջ խորհրդոց համար , որ մեզ հայոց ալ կրնան օգտակար լինիլ , այլև ջանասէր Թարգմանիչ օրիորդին բաշխելու թիւն տալու որ այս տեսակ աշխատութեանց մէջ յարատեւէ :

Պ. Է. Լըկուվէ , որ ծնած է 1803 ին , Եւրոպայի մէջ անոն ունի իր զանազան գրական գործոցը համար : Թէև յատկապէս Թատերական գրականութիւնը մշակած և քանի մ'ընտիր գործեր առաջ բերած է ուրիշ աշխատակիցներու հետ , ինչպէս Անդրէէն Լըգուվէօր , Անանց ճակատամարտը , Մէլգէա և այլն , սակայն վիպասանութիւններ , ինչպէս Էտիք աը Քալսէն և այլն գրած է , և իրական սեռին կրթութեան մասին ընտիր գրուածքներ ունի , ինչպէս Անանց բարոյական պատմութիւնն որ ընթերցանութեան արժանի երկ մ'է , և Ընտանեաց դիտութիւնն , որոնք դասախօսութեան ձևով աւանդած է Քօլէժ տը Քրանսի մէջ :

Ծ. Խմբ.

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻՆ ԴԱՄԱԿ ՄԸ

Բարեկամ,

Ռուսիոյ հայոց վիճակին, բարուց, մտաց և ազգային ընթացից վերայ շարունակ տեղեկութիւնք հաղորդելու համար Պետրբուրգի հայն անձեռնհաս պէտք է համարէ զինքն, ըստ որում բաւական հեռի լինելով հայաբնակ կեդրոնական քաղաքներէն և մանաւանդ անդրկովկասեան նահանգներէն, ուր հայոց մեծամասնութիւնը կ'ընակի, նա պարտաւորուած է, եթէ չունի ինք յաճախ թղթակցութիւն, նոյն պարբերական հրատարակութիւններէն առնուլ իւր տեղեկութիւնքը, որոնք և ձեւ աշուշտ յայտնի են: Գալով յատկապէս Պետրպուրգի մայրքաղաքին՝ զույգ յայտնի է ձեւ, թէ նորա ութ հարիւր հազար բնակչաց մէջ հազիւ կ'հաշուին չորս հարիւր հայք, որոց մի մասը եւրիտասարդ ուսանողք են թուով հարիւրի մօտ, իսկ մնացեալը քսանի մօտ ընտանիք վաճառականաց ու արքունի սրաշտօնատարաց և այլ ստորին կարգի աշխատաւորք կամ զիպուածաբար եկած անցայտ զործունէութեան տէր մարդիկ: Միջիններուն մէջ կան պատուաւոր անձինք, ըստ կրօնի պահպանողականք, ըստ ազգութեան անտարբերք, բաց ՚ի երկու անձինքէ, զորս յառաջ մղեց Գէորգ կաթողիկոսի անբասիր և շրջանկատ ընտրութիւնը: Ըստ ռուս տապուածոյն՝ սոքա եղնորթի խնդութեամբ զմայլեցան նորա խմատութեան և այժմ իսկ յամուութեամբ կանդնած են ախոյեան և սիւն հաստատութեան Կորին Փառամուկութեան: «Պօլիսը վեր ՚ի վայր դարձուց, երկպառակութիւնք թաղաւորեցուց, հազուադիւտ, մարդասէր և հայրենասէր Հայրիկին զուրք փորեց պեղեց, խորխորատ անկանելու վտանգ կը հիւսէ իրեն» կ'ատեն սորանց: — «Ընդունայն է, կը սրտասխանեն, բնարեւէն ետքը թող հնազանդին»: Ո՞ր տեանք են սոքա, կը հարցնէք անտարաւիցս: — Մի անուանի Թ... Զեւներն որբոց և այրեաց արեամբ և արտասուօք ներկեալ և որ այժմ, իւր անհուն հարատւութենէն մի չնչին բան զոհելով Եւրոպայի հայ ուսանողաց, կ'նկատի այդ բնական զործիքներէի գոյնը լուսնալ և իւր անունը կը հոչակէ Իջմիածնական

Աբարաթի մէջ: Միւսը — մի թղուկ հողուով և մարմնով երկչոտ մինչ ան-
մենայն ինչ միշտ ընդ յատակաւ դործել, բայց և այնպէս անասանձ ու
ինքնամոլ մինչ այն աստիճան, զի ցայժմուն ոչ մի մարդու հանդիպած
է, որ չլինէր յիմեմմար . . . : Սա էր որ յետ մահուան Մատթէոս
կաթողիկոսին տարփանօք կը տենչար նորա գերազոյն պաշտօնը
ստանձնել: Ք'վ թէ, քանի՜ քանի խոստումներ եղան հիաքքանչ մեծաւ
դործութեանց 'ի պարծանս ձեր ու մեր: Չկա՞ծ էք թէ այդ տեղեկու-
թիւնքը՝ զոր կարճիւ կը հաղորդեմ ձեզ, զուարճախօսութիւն է, բնաւ
ոչ, այլ կատարեալ իրողութիւն . . . :

Քանի մը առիտ առաջ այդ Գեորգականքը արժանացուցին Պօլսն
իւրեանց այցելութեան ու անձնական հաշտութեան թեանը՝ զգուհելով
ըստ օրինակի իւրեանց նախատպէն, աներկբայ էին, թէ լրագիրք ծա-
ղաց 'ի ծագս աշխարհի կը տարածեն այդ այցելութեան լուրը, որպէս
երբեմն դործեցին անմահ յիշատակաց արժանի՝ Նալբանդեանի մասին,
բայց, աւանդ, լրագրերի տամրդի լուր թիւնը և ժողովրդոց սքանչելի
անտարբերութիւնը կարճեցուցին զաւուրս բնակութեան նոցա ընդ հա-
մազդիս իւրեանց և այսպէս խռովեալ 'ի հոգիս և մինչև յատամունս
զինեալ վրէժ խնդրութեամբ դարձ արարին յիւրս, այլ ոչ դադարկա-
ծեռն, զի ահա աստ անդ կը խօսին Պօլսոյ աղղային ժողովոց ստորա-
դոյն նշանակութեան վրայ . . . :

* * *

ԹՂԹԱՆՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կ. Պօլս, 25 մայիս 1874:

Բարեկամ, Ամսոյս մեծ, երեւելի և ուշադրաւ դէպքն է հայոց
պատրիարքի ընտրութիւնն, ուխտը, ճառն և առ վեհափառ Սուլ-
թանն ներկայանալն: Ընտրեալն է Ամեն. Ներսէս սրբազանն: Ընտ-
րութեան խնդիրը՝ թէ և բաւական վէճ յարոյց Ընդհանուր ժողովին
մէջ, իբրև կանխահաս խնդիր, ըստ որում նախորդ Պատրիարքին
հրաժարականն ընդունելու կամ չընդունելու որոշումը դեռ ևս կախ

կ'մնար, թէև բողոք բարձին և բաւական համոզակեր փաստեր մէջբերին երեսփոխանք ումանք ընտրութեան գործողութեան դէմ, իբրև սահաւ և անխորհուրդ խնդիր, ըստ որում Սահմանադրութեան վերաքննութենէ առաջ կ'դար, սակայն Բ. Գրան հրամանն և Քաղաքական ժողովոյ այս հրամանին ամենայն հլովթեամբ հպատակելու տրամադրութիւնն, առ ոչ ինչ գրելով նախորդ Պատրիարքի անկման պարագաներն և Սահմանադրութեան Յօլուածը, ամէն օրինաւոր բողոք, դիտողութիւն և վիճաբանութիւն կարեց թափեց և ընտրութիւնը փութացուց, և որ քուէից գրելթէ բոլորը միացուց, այս պարագայիս մէջ վերստին ցոյց տալով թէ հայերն, նոյն խոկ երեսփոխան ըսուած անդամներն հրջափ ստրկաւթիւս են և թէ շուտ մը կ'համոզուին որ երբ նոր պատրիարք մ'ընտրուի՝ ամէն ինչ կատարեալ է, և ազդին նաւն անքոյթ նաւահանդիսաւ կ'հանի: Ասկից զատ՝ Արօնական համալոմար ըսուած ժողովոյն պատրաստած ընտրելաց ցուցակը՝ որ մի միայն Խրիմեանն անկից դուրս ձգելու համար շինուած էր, հայ պատմութեան մէջ իրրև աղա պիտի մնայ և նախատինք նոյն ցանկին հեղինակոց, այն պատական փատած դաղափարներու հետ որոց թարգմանն եղաւ Գեր. Մամբրէ, Խրիմեանի թշնամի-բարեկամը: Ճշմարիտն՝ անհնարին զայրոյթ զլացի այն օրն երբ այս Մամբրէն համալոմար ժողովն միայն Աստուծոյ պատասխանատու հրատարակեց և արժանաւոր պատասխան մը չստացաւ այն երեսփոխանաց կողմէ՝ որ համալոմար Կրօ. ժողովի մը էութեան հանդուրժեղն և Սահմանադրութեան մէջէն զայն չսրբեղէն զատ՝ հանդուրժեց նաև իր գլխուն վրայ միջնադարեան պատգամներ լսելու և իր հեղինակութենէ վեր իշխանութիւն մը ճանչելու, չէ թէ ազդին այլ Աստուծոյ պատասխանատու:

Իհ, քայլ մ'ևս և աստուածայետական կառավարութեան սահմանին մէջ պիտի մանենք և Գեր. Մամբրէի մէջ անսխալական պապ մը պիտի տեսնենք, որու առջև ամէն ֆէս և փեղոյր պէտք է որ խոնարհին: Միայն Գեր. Մամբրէն իր շանթերէն մերկայած, և՛ փոխանակ Սինա լեբան՝ Աթ. Կարու հասարակաց բեմին վրայ կ'կենայ և լուսաճաճանչ պսակը չուի (auréole):— Վնց այն կրօնականաց որ այսպէս եօթներորդ երկինքը կ'ալրին և քիչ մը վարն անցածը չեն տեսներ: Թող շրջին անոնք ազդէն դուրս, եթէ այսօր քանի մը բթամիտ հետեղներ ունին, վաղն եկեղեցւոյ դուռը դոց պիտի գտնեն, վասն զի եկեղեցին չպիտի կարենայ ընդունիլ իրեն ծոցն այնպիսիներ որ անոր ոգւոյն դէմ կ'շարժին և խաւարին զաւակներն են: Երէկ կրօնականը

կ'ուղղէր , կ'խրատէր , կ'առաջնորդէր ազգն , այսօր աշխարհականն
 ընդ առաջ կ'քաշէ ետ թողլով իր կարծեցեալ առաջնորդները . . . :
 Բայց թողունք այս : Նորընտիր Ս. Պատրիարքն , որ տեղապահութեան
 պաշտօնէն հեռու կ'մնար , այսօր պատրիարքական դահն ելած է : Իր
 ուխտն ըստ Սահմանադրութեան ըրաւ տրտասուազին և իր ճառն ար-
 տասանեց խանդաղին : Գեղեցիկ ճառ : Ազգը նաւակի մը կ'անհոգնէ ,
 ղեկավարն ինքն է , պէտք է որ ազգերու ահազին նաւատորմիդէն ան-
 մնաս անցնի՝ ալէկոծ ովկիանու մէջ . եթէ նաւազը շփոթի , իր մէջ
 կռուի , եթէ ամէն ոք իր պաշտօնը չկատարէ , 'ի հարկէ ղեկավարն
 ալ սխալի շփոթի և ղեկը սխալի մէկդի ձգէ , եթէ ամահի ալիքն ար-
 դէն զայն չեն խորտակած : Ահա ղեկավարն իր վրայ վստահութիւն չունի ,
 աւելի արժանաւորներ կային այս պաշտօնին , երեսփոխաններն ինչո՞ւ
 անոնցմէ մին չընտրեցին , բայց քանի որ այս է ազգին կամքը՝ ղեկա-
 վարը սխալի հնազանդի , սա պայմանաւ որ նաւաստին ալ իր գործին
 դուրսը կենայ և միութեամբ ընթանայ : Ա'երևի թէ այս նաւակի օրի-
 նակն նաւիրարգործեալ այլաբանութիւն մ'է մեր Պատրիարքաց ճառե-
 լուն մէջ : Բայց Ամեն . Ներսէս սրբազանն այդչափ միայն չըսեր , ու-
 ըիշ իմաստալից խօսքեր ալ կ'ընէ իր քարոզին մէջ և Պատրիարքաց
 անկման պատճառը Սահմանադրութեան չվերադրեր , այլ պարտուց և
 իրաւանց անդիտութեան , և այս շատ ճշմարիտ է : Գարձեալ կերպով
 մը կ'ցուցնէ որ ընտրութեանց ժամանակն քուէտփին մօտ քուէարկու-
 ներ շատ տեղեր քիչ կ'գնաւին , հետեւացէս ազգը թէ և Սահմանա-
 դրութիւնը սիրով ընդունած է , բայց դորձագրութեան ժամուն՝ ան-
 հոգ և անողայ կ'երևի : Էլ նորընտիր Պատրիարքն՝ առ 'ի չղոյէ սլատ-
 ժական օրինաց՝ մէկ քանի բարոյական սլատիժներ կ'առաջարկէ . . . :
 «Թող զրկուի ամէն իրաւունքէ այն մարդն որ հայ է և ազգը չսիրեր ,
 զաւակներ ունի և զանոնք գալոց չղրկեր , գալոց ունի և հոգ չտանիր
 անոր , եկեղեցի ունի և անհաւատարիմ՝ է սնոր :» Ա'մնայ հասկընալ
 թէ մեր մէջ շատ մ'աղբասեւերն հռչակեալ պէյ և էֆէնտիններու մէջ
 ոնն ազգը չսիրեր : Այն որ երկու երես ունի , որոց միոյն վրայ դուռած
 է մարտնչի և միւսին վրայ հայրենասիրութեան , թէ այն՝ որ մէկ ձե-
 ոօք աղզը կ'շօյէ և միւսովը կ'ապտակէ . կ'մնայ հասկընալ թէ մեր
 ծնողք իրենց զաւակները գալոց չեն զրկեր , անոնք որ վարդապետ ու-
 նին որ կարդալ դիւր չղիտեր , վանք ունին որ ծուլարան դարձած է ,
 եկեղեցի ունին որ պաշտօնեացէ դուրի է , թէ անոնք որ իրենց զաւա-
 կունքն օտարներու գալոց կ'ըրկեն : Ա'մնայ հասկընալ թէ նրբ են ան-

Հաւատարիմ՝ եկեղեցւոյ , անոնք որ անոր ոգւոյն գէմ՝ կ'դորձեն , դորձելով և եղեւներ , Վանցի Պօղոսին պէս , թէ անոնք որ թէև հաւատարիմ՝ հաւատաքնութեան ասենի մը կ'ենթարկին՝ ընդ նախադատութեամբ Վեր. Մամբրէի : Որը պատժել և ուրը վարձատրել պէտք է , այս է խնդիրն , բաւերն իրաց հետ խմաստ փոխած են մեր մէջ և հաւատարիմն անհաւատարիմ , պարկեշտն անպարկեշտ , եղեւնադործն անսրբաւ կ'նկատուին , և ինչո՞ւ , վասն զի մեր կենաց մէջ ամէն օր արդարութեան , իրաւանց և դիտութեան վրայ անճոռնի դադափարներ կը մանեն և մեզ կառավարող շատ մը սուտ կրօնաւորներ զանոնք իրենց խօսքով և դործով կ'վաւերեն :

Ի հարկէ ճառ մը մանր քննութիւն մը չտանիր , մանաւանդ ի տէր հրաւիրող ճարտասան Պատրիարքի մը գահակալութեան առաջին ճառը , որու մօտ թ կէտերը , եթէ կան , ճարտասանին քաջահիշիւն և սրտաբուլիս ձայնն , ազգու շարժումն և սրտառու ձևերն կրնան անտես ընել : Բայց և այնպէս նորընտիր Ս. Պատրիարքը ճարտասանական ծաղիկներու մէջէն յայց տուաւ այն քաղաքականութեան ծրարիրն որու պիտի հետևի , յոյց տուաւ այն վտանգն որ ամենուստեք փչած հովիւ կրնան բերել անդրօշակ նաւակին , և անոր խաբխան , փրկուութեան և միութեան մէկ հատիկ միջոցն եկեղեցին դառնալ : Առաջադրուութեան ամենէն արժանի կէտն այս է որ նոյն ինք նորընտիր Պատրիարքը կ'յայտարարէ թէ պատրիարքութեան չէ մնացած : Այս խօսքն՝ այնպիսի եպիսկոպոսի մը կողմէ է որ պատրիարքական գահուն շուք կ'ըբերէ , որչափ որ առ երևոյթմ հակասական կ'թուի , խմաստով չեղուն է : Նա ըսել կ'ուզէ թէ՝ մէկ կողմէ տէրութիւնն , միւս կողմէ Սահմանադրութիւնն՝ վերջին Պատրիարքաց ձեռքէն մի առ մի առած են իր նախկին արածնութիւններն և իշխանութիւնը , և ձգած են միայն պատրիարքութեան ստուերը . թէ տէրութիւնն՝ ըստ առաջնոյն՝ Պատրիարքաբանի թաղրիրներուն կարեւորութիւն չտալէն զատ՝ անոր թագրի գրելու իրաւունքը քաղաքային խնդրոց մասին եթէ ոչ բոլորովին ջնջած , ըստ մասին պարփակած է , թէ ժողովուրդն իր պատրիարքութիւնն յարգել չգիտէ և կուսակցութեան ոգւով՝ Սահմանադրութեան շրջանէն դուրս՝ չէ ապաշխար : Պատրիարքը վար կ'առնէ : Ասի շատ իւրաւ է , և վերջին անգիւրը , կամ լաւ ևս ըսել , անհեթեթ ապաշխարն է՝ հաստատեն որ ժողովուրդ մ'երբ կրիւք կուրցած է՝ մէկ քանի վարձեալ դաւադիրներու խաղալիկ կ'դառնայ : Սակայն եթէ նորընտիր Պատրիարքն իր ուխտը կատարել կ'ուզէ՝ պէտք է անոր իբրեւ էական

մէկ սլացմանը դնել իր մտայ մէջ որ ինչպէս ընդհ. ժողովով բարձրացաւ նոյնպէս ընդհ. ժողովով իջնէ, այսինքն՝ եթէ երբեք իրեն անկուսմը մօտենայ կամ հրաժարական պատահի, Սահմանադրութեան 64-րդ հոդուածին համեմատ գործադրուի, միայն ընդհ. ժողովը պարտաւոր մնիլ ընէ: Միւս կողմէ՝ եթէ պարբերական լիազ. պարտաւոր է անոր իշխանութիւնը վերականգնել Օսմանեան Վեհապետներու շնորհած և վերջէն կորցրած արտօնութիւններն սլահանջել և մէկ կողմէ Պատրիարքական գահն՝ աղղին վստահութիւնը գրաւելով, միւս կողմէ տէրութեան սլաշտպանութիւնն ու համերաշխութիւնն ստանալով՝ ամրացնել: Խօսք չեմ ըսեր Պատրիարքական հանդիսին վրայ. շքեղ էր և այսպիսի հանդէսներ ժողովուրդները կ'հրապուրեն և իրական արդիւնք այն ատեն կ'երբեն երբ ազգային իշխանութեան կշիռ կտան: Ուրեմն յուսմք որ այս կշիռը սխալ ստանայ ազգը նորընտիր Ս. Պատրիարքի շնորհիւ:

ՀԱՀՆՈՒՐ

ԻՆՔՆԱԿՈՉ ԱՊՈՒՇ ՄԸ

Երևելեան Մասից նախորդ ամսադրին մէջ հրատարակուած համառօտ յօդուածս Ապոստոլի վերնադրով՝ Օրադըին ջիլերուն այնքան զարկեր է որ այս անգամ ամէն ինչ՝ մինչև անգամ փոստաբանական քանքարը մոռնալով՝ լայն շարասիւսան մը դրեր է, որ դրեթէ ուրիշ բան չարտոնուիլէր այլ միայն վաթ, վաթ, ամենավաթ, ցաթ, վաթիկալ և այլն բառեր զոր ինքզինքն յարդող և յարդելի հասարակութեան հետ խօսող լրագիր մ'երբէք չգործածեր, և կ'զարմանայ թէ ինչպէս այն յօդուածս Արևելեան Մասին հիւրընկալեր է:*

*Օրադը խրատել շատ կ'սիրէ, բայց կ'մոռնայ որ խրատն ազգու ընելու համար պէտք է որ խրատուն ներհակը չգործէ: Եւ կարծէ թէ Ապոստոլներ յօդուածը Ռուսիոյ կողմէ վարձեալ գրչի մը գործ է, եւ յորդոր մը՝ հայ վարժարանաց դէմ ելած օրէնքն իբրեւ կատարուած իրողութիւն ընդունելու եւ լռելու: Այս լիովին սխալ կարծիք մ'է: Ընդ հակառակն՝ բողոք մ'է այն սուղներու դէմ որ երբ աչք ունէին կոյր կ'ձեւանային յանձնական

Բայց ի՞նչ է Օրաֆէրէն կատարութեան պատճառն . իր խղճի տագնապն , իր անցեալը . վասն զի չեմ կարծեր որ խղճն ու յիշողութիւնը բոլորովին մարած չլինին : Քանի մը խօսքով բացատրեմ : Իմ նախորդ յօդուածով ոչ զոք յականջ յանուանէ ապուշ կոչեր էի , այլ միայն ընդհանուր խորհրդածութիւն մ'ընելով յայտներ էի թէ արդարեւ ապուշ են անոնք որ Ռուսիոյ հայ դպրոցներու նոր օրէնքին առթիւ միայն կ'արթնան , անոր ազդակով քաղաքականութիւնը նոր կ'աշխատեն և կ'արտաբերեն այն անձներն որ երբեմն այս քաղաքականութեան և Պալաթէնէայի դէմ կ'որոտային : Օրաֆէր այս դուռածքն իր վրայ կ'առնէ և պատասխան մը կ'ըզէ իր 1244 թիւին մէջ . ուրեմն կ'ստատովանի պահ մ'որ ականարկուած ապուշներէն մին ինքն է , կ'ըլլայ իր յանցանքը , կ'առնջուի խղճէն և լուել չկարենալով կ'աղուայ . Վհա : Բայց վատ ո՞վ է , ըստ Օրաֆէրի այն որ օտարին կ'միանայ ազգին դէմ : Օրաֆէր կրնայ ուրանալ որ օտարին միացած էր երբեմն : Եթէ ուրանայ՝ իր արդի պատասխանն պիտի հաստատէ , իր նախորդ յօդուածները պիտի խօսին , թէ ի՞նչ ստակի անդդայութեամբ զի « Կէ » թիւն ուստի բնակ հայոց հեծեծանքը չլսելու զարնելով՝ Ռուսիոյ քաղաքականութիւնը՝ Սոյ խնդրոյն առթիւ , Պալաթէնէայի վերաբնութիւնը պահանջելու խնդրոյն առթիւ , մինչև երկինք բարձրացնելու և Վ . Կաթողիկոսին բոլոր անտարբերութիւնն անբասիր հանելու , մօտալուտ վտանգը տեսնող և ազդարարող անձինքը դեմնէ դեմն զարնելու իր ճշներ , և իրանոյ դէմ զբաւոյնն քաղաքականութեան անտարբեր չափ տակելու կ'որոգորէր : Ահա պաշտպանած քաղաքականութեան արդիւնքը , ահա այն անգունդն ուր բերին մեզ անոնք որ շոյեցին և քաջալերեցին մեր ապագան խեղդելու ճգնող երկաթէ թաթը : Եւ հիմակ Օրաֆէր երեւ է և կ'սրուայ թէ զի « Կէ » թիւն ժողովրդեան ազգայնութեան ակոյեան կ'կանգնի և թէ ամէն մարդ պարտաւոր է մարտնչիլ օտարին դէմ , եթէ վառ չէ :

Կրից շարժեալ , եւ այժմ յասպարէզ կ'կոչին թշնամոյն դէմ զանոնք որ տարիներ առաջ նոյն ասպարիզին մէջն են եւ պիտի յարատեսեն : Յերեւի թէ Օրաֆէր չէ հասկըցած այն յօդուածին միտքը , որմէ քստ հանդուս հետեւումիւններ կ'հանէ : Յիշքսն ապուշ չենք որ մեր խմբագրական պաշտօնին սկզբէն ջարդ բարդած սկզբունքն մէկ վայրկենի մէջ ուրանանք . կ'ատենք մենք , եւ եթէ ոչ սրով՝ գրչով կ'զարնենք եւ պիտի զարնենք այն օտարն որ մեր ազգայնութեան , մեր եկեղեցւոյ , մեր վարժարանաց կ'զպչին , շտարը թէ ոտս լինի , թէ տաճիկ , թէ պարսիկ , թէ անկլիացի եւ թէ գաղղիացի : Ռուսի Օրաֆէր կրնայ հանգիստ քնանալ մեր մասին :

Շ . Խ .

Որովհետեւ զի Երեւանի մարտնչելու, իմ յօդուածն զոր մասէն կ'հետեւցնէ թէ խօսիլն անօգուտ է, անկից կ'առնէ թէ օտարին դէմ մարտնչելու ժամանակ՝ ներքնապէս երկու կուսակցութեան բաժնել կ'ուզէմ ազգը : Քանի մոռացիմու է Օրաֆէր, ինչպէս ուրիշներն իր վրայ կ'դատէ, ինչպէս շուտ դրօշ և զիւրք կ'փոխէ, և ուզածին պէս նոր վարդապետութիւն կ'հնարէ : Արքապետն օգուտը մտածողները օտարին մեքենայութեանց դէմ կ'բողոքէին ամենայն զօրութեամբ և Վ. Արթուրիկոսը կ'ազատէին որ դործէ, ինքն Օրաֆէր, ինչպէս օտարին սուրբը կ'բաշէր և երկին ու երկիր կ'զրկէր : Այն բանն որմէ ինք կ'դառնար յատիւյնիւրով՝ երբեմն կ'զանդաւէին իրաւամբ անոնք որ ցաւելով կը տեսնէին քանի մը խմբադիրներու օտարամիտ և ապուշ ձկնորմները : Է՛հ, Օրաֆէր զոր կողմը դառնաց չիրար արդարանալ, իր պատասխանը թէ ինչն ապուշ էր, իբրեւ ճշտ կ'ընդունիմ, և եթէ ինչն այն ատեն տկամայ սխալած էր, իրեն կ'ներեմ : Հիմա՞նք թէ և քիչ մ'ուշիկ կ'ը տեսնէ եղբւր աչքը կէս մը բանալով, կ'տեսնէ եղբւր որ Ռուսիոյ կառավարութիւնը մեր ազգային վարժարանները բարոյապէս յարգուիս կ'զրաւէ եղբւր : Քանչէ, ուրախ եմ որ դէժ կ'տեսնէ, միայն կ'ցաւիմ որ նոր կ'տեսնեն ոմանք այն ճամբան որ այս նպատակն ունէր :

Օրաֆէր իր յօդուածին վերջերը քօչկէ և զօրապէս օրինակներ բերելով՝ ասպաշաւելը կ'ցուցնէ և կ'հաւատայ որ երբեմն հմուտ մարդիկ, քաղաքագէտ և ճարտար զինուորներ հիւանդին առողջութեանը հետեւ տուած են, թշնամոյն դէմ պատերազմ բանալու յորդորներ կարողացած են, մինչդեռ ինք Օրաֆէր այն ատեն հիւանդին թոյն և թշնամոյն ձեռքը թուր կ'առնէ հայ եկեղեցւոյ դէմ, սակայն չափազանց կը ռիսիկ եթէ կարծէ թէ բժիշկ և զօրապետ իրենց սկզբունքն ու դրութիւնը փոխած են և թունատուէ ու դաւաճանէ վրէժ լուծելու ուղով լուծեան քաղաքականութիւնը կ'բարոյակն :

Այլին պարագաներ երբ յաղթանակը զիւրին էր, եթէ պարագաներէ օգուտ քաղել զիտնային աղոյն ու ժողովները, բայց, ափսոս, տունը կրակ առնելէն ետեւ՝ զայն մարելու կ'արթնան ոմանք և կ'ամբաստանեն, կ'զրարտեն այնպիսի անձեր որ ինչպէս իրենց ձեռքն նոյնպէս սիրան ու միտքն ամէն վարչական աղտէ և դաւաճանութեան խորհրդէ անարատ, և անիրաւութեան ու բռնութեան դէմ ընդ միշտ բողոքելու և մարտելու պատրաստ են :

ՋՄԻԻՌՆԻՈՅ ԽՆԴԻՐԸ

Այս խնդիրը նոյն վիճակին մէջն է ՚ի շնորհս Կեդրոնական վարչութեան : Կարծես թէ ազգային Պատրիարքարանն մերթ անհետեւ յորշումներով, մերթ անխել լուր թեամբ կրակն արծարծելու հաճոյք կ'զգայ : Մէկ կողմէ միշտ Եդեսեանը կ'ուզուի, միւս կողմէ՝ Եդեսեանի դաշնական իբրեւ անհնարութիւն կ'հռչակեն և քահ քահ կ'ինդան : Մէկ կողմէ ժողովրդեան զայրոյթն, միւս կողմէ հակեդեսեանց խնդրութիւնը : Իսկ հեռուն՝ աղղ. Պատրիարքարանի անտարբերութիւնն, որով երբեմն նամակ գրելու անդամ կ'դանդաղի : Իրաց այս ձկտեալ և անքնական վիճակը տխուր տպաւորութիւն և երկիւղ կ'ազդէ լրջամիտ մարդոց, և հաշտութեան ելք մը փնտռելու համար եղած փորձերն ապարդիւն մնալուն սաստիկ ցաւ կ'զգան : Արդէն կրօնափոխութեան ձայներ լսելի եղան : Ըստ մեզ՝ այսպիսի ձայներ իսկ անվայելուչ են և խնդրոյն կարգադրութեան չնպաստելէն զատ կ'մնասեն, թող թէ կրօնափոխութեան բուն դործն որ անշուշտ ոչ մէկուն սրտէն անցած է : Թերեւս սպառնալիք մ'էր այն աղղ. Պատրիարքարանի, սակայն աղղ. Պատրիարքարանը քաջ զիտէ թէ իղմիրցի հայն այսպիսի անհետեւ լուր անհաշտիւ քայլ մ'երբէք չառնուր՝ բարկութենէ մղեալ : Ուստի անծագուտ են այս գունակ սպառնալիք, վասն զի կրօն փոխելով Եդեսեան չդառնար, զանս զի ներկայ խնդիրը դաւանական խնդիր չէ բնաւ, և այս դարուս մէջ կրօն կ'փոխէ այն որ իրաւունքը՝ եթէ ունի՝ պաշտպանել չգիտէ, և կամ իրաւունք և կրօնք չունի, ինչպէս և պաշտպանած բանին համոզումը :

Տեղւոյս Ասեմ. Վալին՝ Քաղաքական ժողովը մի քանի անգամ կանչեց իր ներկայութեան, և իրաց վիճակին վրայ տեղեկութիւն խնդրելէն զատ՝ հակեդեսեան կողման խնդրոյն համեմատ ժողովին հրաժարականն և աղղին կնիքը պահանջեց : Քաղ. ժողովը յայտարարեց թէ արդարեւ իր պաշտօնավարութեան պայմանաժամը լրացած էր արդէն ներկայ ամսոյս սկիզբին, բայց որովհետեւ Գաւառական Ընդհանուր ժողով չկայ որպէս զի իրեն յաջորդ մ'ընտրէ, աղղ. Պատրիարքարանի կողմէ հրաման ստացած է որ մինչև ցնոր տնօրէնութիւն իր

պաշտօնը շարունակէ, որ գործերն անիշխանութեան և շփոթութեան մէջ չխնան: Վսեմ. Վալին ազգ. Պատրիարքարանի տնօրէնութիւնն յարդելով պատուիրեց Քաղ. ժողովին որ ըստ պիտի վարուի և թէ զինքն իրբն օրինաւոր պաշտօնական մարմին կ'ճանչէ, թէ և Աբղաթաշտ մարմին կ'ճանչէ, և միանդամայն յորդորեց որ երկու կուսակցութեան մէջ հաշտութիւն հաստատելու ջանադիր դանուի Եղեսեանի խնդիրը բառնալով: Այս հրամանին վրայ թէ և Քաղ. ժողովը ջանաց համոզել ժողովուրդն որ առ ժամն Սահմանադրութեան գործադրութեան զբաղին, և ամէնքը մի սիրտ մի հոգի գործեն ի սէր ազգին, զԿաթողութիւն ընելով, սակայն ժողովուրդն իր խնդրոյն վրայ պնդեց, Եղեսեանի գալուստն առաջին պայման հաշտութեան առաջարկեց, և այսպէս խնդիրը նոյն տարտամ կացութեան մէջ մնաց:

Այնքանից որ նոր պապականությունիւն մը կ'սկստարստուի Կ. Պոլիս առ Ամեն. Ս. Պատրիարքն դիմելու որ ժողովրդեան բազմանքը յայտնէ: Յուսով ենք որ Ս. Պատրիարք հայրը դարման մը բերելու կ'յաջողի՝ ժողովրդեան իրաւունքն անտես չառնելով, և իր բարձր ազդեցութիւնն և բարոյական զօրութիւնը կ'գործածէ մեր մէջ միութիւն և խաղաղութիւն հաստատելու համար:

ՎԵՃԱՓԱՌ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԿՈՆԴԱԿՏ

Արդէն յայտնի է որ քանի մը տարիէ ՚ի վեր՝ մեծաշէն Ակադեմիա մը կ'ընկուէր ՚ի Վաղարշապատ՝ Վեհ. Կաթողիկոսի հսկողութեամբ և ազգայնոց սատարութեամբ: Ըստ երեւոյթին շէնքն աւատած և Ակադեմիան բացուած պիտի լինի որ Վեհ. Կաթողիկոսը յատուկ կոնդակներ ուղղելով Թուրքիոյ բոլոր Առաջնորդաց կ'հրամայէ որ մէկ մէկ քաջառողջ, ուշիմ, ըստ բաւականին ուսեալ որք տղայք լընկեն, որոնք նոյն Ակադեմիային կամ վարդապետարանին ժառանգաւոր սանունքը պիտի կազմեն: Այս կոնդակն Իզմիր ալ հասաւ, տեսանք զայն. ինքստ ընտիր թղթի վրայ՝ պայծառ տառերով տնչուած է և երկոյշ

գունաւոր հրեշտակ Վեհափառին այս կոնդալը կ'ստակեն , իբրեւ դու-
շակ յաջողութեան և փառաց : Վեհափառն երկարօրէն կ'ճառէ մեք
արդի եկեղեցականութեան անկեալ և անուս վիճակին վրայ , բարե-
կիրթ , ուսեալ ու գիտուն կրօնաւորներ յառաջ բերելու կարեւորութեան
վրայ և ասով եկեղեցւոյ կենդանութիւն և պայծառութիւն տալու ան-
հրաժեշտ հարկին վրայ :

Մենք կ'գովենք Վեհ. Վաթողիկոսին ազգին կղերին մէջ կրթութիւն
և լոյս տարածելու փափաքն ու եռանդն , բայց ներուի մեզ ըսել որ
ընարած միջոցներուն յաջողութեան և արդիւնաւորութեան վրայ կը
տարակուսինք : Չենք յուսար որ այդպիսի վարդապետարան մ'ազգին
մտաւոր և բարոյական պիտոյքը լրացնէ և ճշմարիտ եկեղեցականներ
դուրս բերէ : Եւ քանի մը պատճառներով : Նախ՝ մեր մէջնոր բան մի
է մի միայն կրօնաւորութեան յասկացեալ վարդապետարան մը : Մեր
սուրբ հարբ 'ի սկզբան ժողովրդային դպրոցներու : Ընտանի և ազգային
կենաց մէջ հրահանգ և ուսում կ'ստանային և ապա եթէ իրենց կոչումը
ներէր՝ կարգ կ'առնէին , և այս ալ դարձեալ ժողովրդեան հաւանու-
թեամբն , որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սկզբունքն է , և չէ թէ չորս
պատի մէջ . . . : Երկրորդ՝ ճեմարանին վայրն անյարմար է , ոչ միայն
կլիմային ծանրութեան կողմէ՝ որով դանաղան երկիրներէ եկող ման-
կաւոյն առողջութեան կրնայ վնաս դալ , այլ և հեռաւորութեան կողմէ
որ մեծ դժուարութիւններ կրնայ յարուցանել հիմնարկութեան ուսում-
նական պիտոյքն՝ թէ դործիքի և թէ դասատուի մասին , հոգալը և
Երրորդ՝ մեր համալումն այն է որ կրօնական տեսչութեան ներքեւ վար-
ժարան մը չկրնար ունենալ այն դարպասցման պայմաններն զոր դարուս
ոգին և գիտութիւնները կ'պահանջեն , թեղ թէ Պալաթէնիայի և օտար
իշխանութեան մ'անմիջական և մանրակրկիտ հսկողութեան ներքեւ , որ
անշուշտ իր ուսմանց պաշտօնական ծրագիրը պիտի հարկ դնէ ճեմա-
րանին վրայ և կերպով մի պիտի խանդարէ անոր ազգային ուղղութիւնն
և պիտի մարէ այն կենսատու ոգին զոր խոհական ազատութիւն մը
պէտք է որ ընծայէ կրթութեան և ուսմանց ընթացքին . . . :

Այսպէս Վեհ. Վաթողիկոսը չպիտի կարենայ հասնիլ իր նպատա-
կին , եթէ նպատակն է ազգն եկեղեցականներով վերաշինել : Կնչ որ
վանքերը կ'ստան մեզ վարդապետներ , պիտի տայ մեզ և իր ճեմարանն ,
այս տարբերութեամբ որ՝ եթէ անոնք ըստ մեծի մասին տղէտ են դէ թ
գարզ և աննեղ են , մինչդեռ ասոնք շատ սուղի նստէլն դառն ուս-
ականութեան ոգին պիտի ծծեն , անոր դործիքները պիտի դառնան և

եկեղեցւոյ մէջ պառակտման և ժողովեան նոր որոմներ պիտի ձգեն :
Ընտրելի էր որ Վեհ. Վաթողիկոսն Գերմանիոյ մէջ դպրոց մը
հաստատէր հայկազուն մանկանց համար քան թէ Ճեմարան 'ի Վա-
ղարշապատ : Կամ լաւ ևս այս շինութեան համար վասնուած գումա-
րին շահովն 10—20 աշակերտ դրկէր 'ի Զուլցիերի, և թող ապա ա-
շակերտներն 'ի գարձին կրօնականութեան կոչէր, եթէ այս կոչումն
բանոց սրտին և մտքին մէջ տեսնէր : Ըստ մեզ ոչ միայն աւելի հոյա-
կասլ բարոյական շէնք մը շինած կ'լինէր ազգին վերակենդանութեան
'ի նպաստ՝ այլև իր նպատակին աւելի գիւրադին, աւելի շուտ և աւե-
լի արդիւնաշատ կերպով պիտի հասնէր :

Զարմանալի է արդարեւ որ՝ մինչդեռ Ռուսիոյ կառավարութիւնն
հայ դպրոցներն ու մանկտին նոր օրէնքով մը ուսուցընելու փորձ կը
փորձէ, Վեհ. Վաթողիկոսն նոր Ճեմարան մը կ'բանայ, որ եթէ ան-
կախ դիւրը մ'ունենայ, և այս մեզի կասկածելի է, թերեւ կանգուն
բողոք մը դառնայ այն աղյաւեր կարգադրութեան դէմ : Սակայն
Վեհ. Վաթողիկոսը չէ թէ մէկ այլ հարիւրաւոր դպրոցներ կանգնած
պիտի լինի եթէ միայն յաջողի զանոնք նոր օրինաց լծէն ազատ պահե-
լու և ազգութեան կենսական տարրն փոխուի փրկելու :

Ահա այս է իր նուիրական սրաշտոնն, և բոլոր ազգն, որ իրեն հետ
է, սիրտ 'ի թունտ կ'սպասէ լսել և տեսնել իր վրայ այն բարոյական
արիւթթիւնն որ ամէն աշխարհային նկատում կ'զոհէ մինչև անգամ
Քաճ. եկեղեցւոյ և ազգին իրաւունքն սպաշտպանելու համար :

Ս. ՀՌԻՓՍԻՄԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՀԱՆԳԻՍՏԸ

Ամսոյս 27ին կատարուեցաւ այս հանդէսն 'ի յիշատակ Ս. Հրիփսի-
մէ կուսին, որու անուամբ կնքուած է քաղքիս աղջկանց դպրոցն :
Ըստ սովորութեան վարժարանի սրահը դաբնինքով զարդարուած էր :
Բազմաթիւ անկնայք ներկայ կ'գտնուէին : Արօնական թրաբողովիւնն
թաւադտելէն ետև՝ ամէն դասէ աշակերտուհիք քանի մը ձառեր և զա-

նաղան քերթուածներ կարգային : Ի վերջէ համառօտ թատերերգութիւն մը ներկայացուցին յաջողութեամբ : Դպրոցէին տեսուչը քանի մը յորդորական խօսք ուղղեց հանդիսական տիկնայց և ապա Արժ. Պետրոս վարդապետ պարագային յարմար կարճ ատենաբանութիւն մ'ընելով զամէնքն օրհնեց :

Այս առթիւ քանի մը խորհրդածութիւններ ընելու աւելորդ չեմ համարիր : Զարմանալի է արդարեւ որ ծնողք աւելի կ'ոիրեն հանդիսական ցոյցեր դպրոցներու մէջ քան թէ յառաջադիմութեան իրական փորձեր : Առաջինները տեսնելու համար յօժարակամ կ'իլուծան , իսկ երկրորդներու մասին զրեթէ անտարբեր են : Այս տրամադրութիւնն ուղղել պէտք է : Թէև մեր դպրոցներու մէջ աչք չլացնող հանդէսներ տեղի չեն ունենար , բայց ինչ որ լինին՝ ըստ մեզ՝ այս տեսակ հանդէսներ նշանակութիւն մը չեն ունենար երբ դպրոցներու յառաջադիմութեան յայտարար նշանները չեն : Դպրոցական հանդէսները սուրբ և երեւելի յիշատակ մը կ'սօսեն , երախտադիտական զղացմանց թուիչ տալու յարմար բաներ են , բայց նոյն իսկ յառաջադիմութիւն չեն . կրնայ դպրոց մը մեծ փայլ և շուք ցոյց տալ հանդիսի օր մը , բայց ներքնապէս խիստ յետադէմ վիճակի մէջ գտնուիլ : Մեր մէջ զժբաղդաբար հանդէսը յառաջադիմութեան իբրեւ փորձաքար կ'նկատուի , և ասոր համար մանաւանդ օտար դպրոցները զանց չեն ընէր ծնողաց աչքը հանդիսաւոր շքեղութեամբ շլացնելու : Արհաւիրեալք որ ծնողք զգան այս ճշմարտութիւնն , և դպրոցներն աւելի ջերմ և խնամատար սրտով և լուսաւոր աչքով նայէին և իրենց զաւակաց բարեկրթութեան նշաններն արտաքին ցոյցերու մէջ չվնասուէին : Մանաւանդ փոյթ տանէին աջակից գտնուելու սովորային դպրոցներու տեսչութեան այն ամէն բաներու մէջ որ նոյն աջակցութեան պէտքը կ'զրացուի , որպէս զի ներքին բարեկարգութեան խանդարմունք և աշակերտաց փնտս չլատաճաւին : Ինչ է մարց պաշտօնը դպրոցներու նկատմամբ : Հսկել մանկուոյն ընթացից վրայ , քաջալերել աղջիկներն որ իրենց արուած ուսմանց հետամուտ լինին , չներել բնաւ որ դպրոցէն բացակայ գտնուին , դպրոցին կարգադրութեան համաձայնին և օրինորդաց ծուռ և վհատեցուցիչ պաշտօններն չաղղեն կրթութեան նշանակութեան վրայ , դաստիարակ շինածը կերպով մը քանդելով : Միով բանիւ զանոնք դործունէութեան յորդորեն միշտ և երբեմն անոնց ուսմանց վիճակն անձամբ , և եթէ իրենք անձեռնհաս են , ուրիշի ձեռք քննեն , փոխադաս անհոգ և անտարբեր մնալու : Դպրոցին տեսչութիւնը ստէպ կը

զանգատի աշակերտութեանց ունեցած յաճախակի բացակայութենէ և հարցաւ փորձ ընելով համոզուած է որ այս բացակայութեանց շարժառիթն, անտրի և անհիմն, և ըստ մեծի մասին մտքը վերագրելի է: Այս անպատեհութեան առաջն առնուլ մտքը պարտաւորութիւնն է:

Ահա քննութեանց օրերը կ'մօտենան: Յունիսի 10ին Ս. Հռիփ վարժարանի քննութիւնը պիտի սկսի վերին դասէն. իսկ Ս. Մեսրոպեան վարժարանինն՝ նոյն ամսոյն 24ին, Ս. Մեսրոպայ տօնախմբութիւնն կատարելէն ետե: Ս. Հռիփ վարժարանի քննութիւնն քիչ մը կանուխկեկ տեղի պիտի ունենայ, վասն զի երկիւղկայ որ շատ ընտանիք ամաբանաց զնալով՝ աշակերտութեան կ'նուազին: Աղաչենք ծնողքն որ զիւղականացութիւնն յապաղեն որպէս զի խանգարում չպատճառի քննութեան. պիտի բարեհաճին անշուշտ ներկայ գտնուելու և իրենց զուակաց ուսումնական վիճակին 'ի մօտուստ վերահասցւելնելու:

ԲԱՐԱԲԱԿԱՆ

ՓՐԸՆՍԱ նորէն կ'տատանի, առանց վճռական քայլ մ'առնելու և ազդային ժողովոյ ներքին կուսակցական կրից զրեթէ խաղալիկ դարձած է: Ամէն զոյն երեսփոխան կայ այս ժողովին մէջ, սակայն մեծամասնութեան կշիռն մերթ օրինաւորական, մերթ օրէնեան դասուն կողմը կ'միտի, երբ ձախ ու աջ կեդրոնն այս կամայն կողմը հակի: Մաք-Մահոնի եօթնամեայ իշխանութեան ներհակ միապետականք վերստին յաղթանակը տարին, սակայն արդիւնքն օրէնեանք քաղեցին: Առաջին պաշտօնեայ Պրօկլի դուքսն՝ որ ժամանակէ մը 'ի վեր զինքը երբեմն պաշտպանողներուն տւելն փուշն եղեր էր՝ ընտրական օրինաց ծրագիրն վիճաբանութեան ենթարկել կ'առաջարկէ՝ դահլճի խնդիր ընելով, բայց չընդունուելով 64 քուէից առաւելութեամբ, իր հրաժեշտը կ'տայ և ասպարէզը նոր պաշտօնէութեան մը բաց կը ձգէ: Այս տեղ կ'ծագի դժուարութիւնն, և Մաք-Մահոն, ըստ ու-

բում՝ չափաւոր պահպանողական՝ Օրէնեան կուսակիցներու մէջ նոր պաշտօնէութեան տարրերը կ'փնտռէ և իր սուրբ բաական չհամարելով՝ ուրիշ սուր մ'ալ իրեն աջակից կ'ընտրէ՝ իբրեւ առաջին պաշտօնեայ, այս է Սիսէյ զօրապետն։ Երբ մէկ կողմէ աջ ու ձախ կեդրոնները կ'ընտանցին միաբանելու մտօք՝ Պ. Թիէր, Կանպէզա և այլք ժողովին լուծման և նոր քուէարկութեամբ ազդին կամքն իմանալու կարեւորութիւնը կ'զգան և բոտ այնմ կ'ատենաբանեն։ Իսկ ԱՆԿԼԻԱ խրախճանութեանց մէջ էր, Ռուսիոյ Վեհափառ Կայսրն իր այցելուն էր, և իր մեծապիծութիւններն անոր ցոյց տալու գուն կ'գործէր։ Անկլիացին՝ Թէ և իր ազատութեան նախանձախնդիր, թագակիր գլուխներ տեսնել և մեծարել կ'սիրէ, 'ի հարկին անոնց դէմ գլխելու ներքին խորհուրդը չմոռնալով։ Չմոռնար նաև միլիճաւոր սովատանջ ժողովրդեան նպաստել, և ահաւոր սովին առաջն առնլու համար վեհանձնութեան, ճարտարութեան և հնարագիտութեան թելադրած ամէն միջոցներն 'ի գործ դնել։ Այնպէս որ այսօր Պէնկալայի սպառնացող սովալի պատուհասը զրեթէ դադրած է և Հնդկաստան կ'շնչէ, մինչդեռ ԹՈՒՐԿԻՈՅ կառավարութիւնն հազիւ ուրեմն կ'յաջողի Փոքր Ասիոյ սովալուկ բնակչաց պարէն հասցնելու։ Ինչպէս որ լրացիր մը քաջ կ'գիտէ, այս սովին բուն պատճառը հաղորդակցութեանց պակտութիւնն է, և այսօր բաղմամբ մարդիկ առատութեան մէջ սովամահ կ'կորնչին, վասն զի մօտակայ երկիրներէն պաշար բերելու դժուարութիւնները մեծ են։ Այս աղէտից պատասխանատուութիւնը, կ'ըսէ նոյն լրագիրն, նախորդ կառավարութեանց վրայ կ'մնայ, որոնք փոյթ չեն տարեր այն երկիրներն երկաթուղիներ հաստատել և առևտուրը ծաղկել։ Սակայն ելմոյց վիճակը բարոքելու հաւանականութիւնը կ'աւելնայ և Վսեմ. Սատրգ փաշան 19 միլիոն լիրայի փոխառութիւն մ'ընելու յաջողած՝ Բ. Գրան հաւանութեան կ'սպասէ։ Երբ մեծ խնդիրներ կ'դադրին, մանր վեճեր երևան կ'ենեն, և ահա ժամանակէ մը 'ի վեր ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ բարձր քաղաքագէտներն իրարու և օտարաց դէմ շրջի կռիւ մ'սկսած են։ Իրէկ Մարմօրա զօրապետն էր որ հին պաշտօնական թղթեր կ'խտուէր և Պիսմարք իշխանին դէմ սլաքներ կ'նետէր, այսօր Արմին կոմսն, Ֆրանսայի կառավարութեան մօտ նախորդ գերմանական դեսպանն, պատերազմէն առաջ՝ պաշտօնական անդին տեղեկութիւններ հաղորդողն իր կառավարութեան, Պիսմարքի հետ կռուի բռնուած են։ Որովհետև այս իրեն մէկ թերթովը սաստիկ կշտամբած էր Արմին կոմսն՝

իբրև անխոհեմ և ըմբոստ սլաշտօնեայ՝ քննադատելով Տօբաթօր Տօլիւն
կէրի ուղղեայ մէկ նամակն, որով Արմին կառավարութեան բռնած ըն-
թացքը կրօնական խնդրոց մասին կ'դարձնէր, և ահա Արմին կ'սպառ-
նայ ուրիշ պաշտօնական թղթեր երևան հանել: Այս տեսակ զօտու-
թիւններ մեծ մարդոց ներքին կեանքը կ'յայտնեն և ժողովրդոց միշտ
օգտակար են: Կերմանիոյ Կայսրն խաղաղասիրական ճառով մը Ընդհ-
ժողովը պոցեց, և Էմին ջերմուկները դնաց, ուր պիտի գտնուի և
Ռուսիոյ Կայսրը: Իսկ ՍՊԱՆԻՅԱ զործերն միշտ նոյն շփոթ վիճակի
մէջ են. Պիլաթի առումն, Գարլօսեանց փախուստն դէպ 'ի Միբան-
դա, պաշտօնէութեան փոփոխութիւնն ու Գօնշա մարաջախտին հա-
սարակապետութեան հիւսիսային զօրաց հրամանատարութիւնն ստանձ-
նելը զգալի և նպաստաւոր տարբերութիւն մը չբերին քաղաքային
պատերազմին դէմ, որ օր ըստ օրէ աւերակները կ'աւելցնէ Սպանիոյ
մէջ: ԻՏԱԼԻԱ ևս դրամական տալիսպի մէջ է. ամէն օր կ'աղօթէ որ
Ս. Պապին կեանքն երկարի, Պապն որ այս վերջին տարիներս իր յա-
ճախակի մարմնական տկարութեան պատճառաւ, հասարակաց սիրտը
կ'մաշեցնէ և ամէն կողմէ այցելուներ կ'ընդունի, որոնք լիաձեռն ա-
նոր կ'ներկայանան, ոտքը կ'համբուրեն, իբրև Ժաշտակաւ և վո-
խարէն շնորհալի օրհնութիւն մը կ'ընդունին, որ արքայութիւն եր-
թալու անվրէպ գրաւական մ'է:

ՎՐԻՊԱԿ

Երեւ	Տալ	Սխալ	Ուշիկ
166	26	պատրիարքոս	եպիսկոպոս
»	34	Պարապօի	Պարնապօի

ԱՄՈՒՐԻԻ ՄԸ ԵՐԱԶՆԵՐԸ

Բայց Աղքատութիւնն, աշխարհիս այս ողորմաբաշխն, եկաւ հասաւ քեզ շուտ ընդ փոյթ՝ գտտարկ ձեռօք:

Միայնակ ես, շանդ հետ ուր ոսկրներով կ'աղբի, և դու յուսով. առ մէն առտու բորբոքելով, ամէն դիշեր ծանր ծանր մաշելով. բայց այս վիճակը տանելի է: Փիլիսոփայութիւնը կարող է միայնակեաց մարդուն իր սլաշարը բերել: Իր ձեռքը ստակ չունի, բայց Գիտութիւնն ունի գլխուն մէջ, և այս գլխէն շուտ շուտ կ'բաղէ որչափ որ ծանր կ'բաղէ իր զրոյանէն: Այլիշէ նա, և օրեր ու շաբաթներ կրնայ սպրիւլ յիշողութեամբ: Յարկն, եթէ երբէք յարկի ներքեւ կ'բնակի, առատ է մտածին խորհուրդներով: Անձրեան, եթէ զարնէ, կ'զարնէ միայն զինքն որ վարժած է անձրեւի հարուածներուն: Եւ իր շունն առահի չաքիւր ռաիցը մօտ, այլ իբրեւ ընկերակից: Իր հացի կեղեկէն անոր բաժին կ'հասնէ, և կ'ծիծաղի: Սէրվանդէսի փառաւոր յիշատակներով զը զինքը կ'պսակէ, թէ և կ'մտաւայ նա. եթէ աստեղադարձ երկնից ներքեւ դիշերն անցնէ, բանաստրդել և անտուն Ալալիլէի երկնատուր երազները կ'երազէ:

Հին նուագներ կ'մրմնջէ, և խեղճ ճօնարնին թատրերդութիւնները կ'կեղեքէ: Տրայանի դեղձները կ'երգէ, և Օդիլէյի տաղերը կ'լսեմք: Ա'բանաքննէ նա Պօլինկարոքի կամ Տիոգինէօի հետ, երբ բանաքննելու եռանդը բռնէ, և աշխարհիս բաները կ'ծաղրէ, վասն զի, փառք Աստուծոյ, աշխարհը զինքը միայնակ թողուց:

Ծերո՛ւկ ժլատներ, պահեցէք ձեզի ձեր դրամը, և դուք ծերունի իշխաններ, ձեր պալատները, աշխարհն իմա է

Քրո՛ւ փոյթ է, ո՛ր բաղդ, ինչ բան որ զլանաս ինձ —
Ձեռ կարող մերկել զիս ազատ բնութեան շնորհից,
Ձեռ կարող դու գոցել վերին երկնից դրունքը.
Ձեռ կարող արգիլել որ շարունակ քալեմ
Ընդ անտառ եւ հովիտ վճիտ առուաց մօտեր:
Թող կեանքը կազդուրէ իմ ջիղ եւ ներդեր նուրբ,
Եւ ես, մեծ տղայոց թողում իրենց խաղեր.
Իսկ իմ սիրտ, բան եւ խանդ ոչ որ կարէ կապտել:

Բայց եթէ միայնակ չես.

Հապա եթէ չէ յարի քեզ, և օգնու թիւն, սփոփանք, տուն, կեանք ինդրէ քեան — եթէ նէ, թերեւ ճոխութեան մէջ սնած, հացի հասմար մաշի:

Այն ատեն հողիդ սուրբեր կ'մանեն, այն ատեն զիշերը կ'մթանայ

որ և է լուսաւոր երկնից ներքեւ , այն ատեն օրերն կ'երկարին , նոյն իսկ ձմեռային արեալարձին :

Թերեւս տրտունջ մը չհաներ չէ իր բերնէն , աղմ :

Միթէ սիրտդ պիտի զօրանայ եթէ իր սիրոյ զօրութիւնն կարող լինի փակել արտասուայ աղբիւրները , և պրկեալ լեզուն բնաւ չիօսի չքաւորութեան վրայ : Միթէ վիշտերդ պիտի ամոքվին , եթէ նէ՝ մութաւ լուր զողջած սին պարէնդ բաժնէր անմոռնդ զաւակացը :

Բայց աղէտը , ուժեղ ձեռներ և երկնից օդնութիւնը կարող են ջնջել : Վերստին Հարստութիւն , վերստին Ծագիկներ , վերստին Հայրենասկան արտեր , վերստին փայլ ու խնդութիւն կրնան դառնալ , բայց քու փոքրիկ Եղիսաբէթդ , քու սիրական զաւակդ կ'սալի ու կ'մաշի :

Երանի թէ կ'ըսես անձկութեամբ՝ որ հարստութիւնն այն դուռնատ այտերուն առողջութիւն , կամ այն նուրբ շրթերուն կարմրութիւն տար , բայց ինչօգուտ , չէ կարող : Եւս քան զես վատոյժ և վտիտ կը դառնան , իր անոյշ ձայնն օր ըստ օրէ ողբաղին հնչին մը կ'առնու :

« Հէք Եղիսաբէթ » և այս անունը սալու ատեն ձայնդ կ'ողջողայ . կ'զգաս որ գերեզմանին ծայրը հասած է : Արնդ ես զանի ետ դարձրնեմ : Արող ես գգուանօք անոր կեանք ներշնչել : Ծանր դորձեր քեզ սիրականէդ կ'հեռացնեն , և երբ տուն կ'դառնաս որ զաւակդ փայփայէս քանի որ Ժամանակ ունիս , կ'տեսնես որ այն ժամանակն դու ուշ մնացեր ես : Զաւակդ մարեր է : Նա չէ կարող լսել ձայնդ , նա չէ կարող շնորհակալ լինիլ քեզի այն մանիշակներուն համար զորս իր կարկամ սպիտակ ձեռացը մէջ կ'դնես :

Եւ ապա — զալարաւէտ հողաբլուրը — շիրմին պաղ ստուերը :

Հոգն՝ մթութեան հետ սաստկանալով՝ փեղկերուն կ'զարնէ և զարհուրելի կերպով կ'սուլէ : Արասր մը կ'սրբեմ , և խմբապիտ միջոցին փառք կ'տամ՝ Աստուծոյ որ ես այս սպառնոր չեմ :

Բայց զուարթութիւնն , յամբաքայլ , կ'սպրդի վերստին տան մէջ : Նորէն ամէն բան պայծառ է . —

« Մանիշակայ ամուն չէ այնքան անուշ որչափ է ամուսնութեան բուրած զմայլելի շունչը : »

Իբ շուրթը կայտառ է և աւրի . ծաղիկի պէս փափուկ է իր այտը : Իր տկարութիւնն քու սէրդ կ'երկնապատկէ :

Հապա այն փոքրիկ տղեկը զոր կ'զրկէ նոյնպէս վատոյժ է — շատ վատոյժ , այս որդիդ որու վրայ դրած ես բոլոր յոյսդ ու սիրտդ : Անոր մեծնալը դուրդուրալով դիտեցիր , օր ըստ օրէ սիրուն կ'դառնար , օր

ըստ օրէ հոգիդ կ'ըրտւէր : Երբ առաջին անգամ քու և անոր անունն արտասանեց՝ զպագած սէրդ զօրոցստ այժմ որ անմեղօրէն այլ և այլ հարցումներ կ'ընէ այն վառվռուն հետաքրքրութեամբն որ աչացը մէջ կ'փալիլի , և իր առոյգ իմացականութեան նշանն է :

Եւ թերևս որդիդ քանի մ'անգամ ծովու կամ գետակի վտանգէ մահապուր աղաւեսլուն սիրտդ արտաստօք փղձկեց , երբ կ'աղօթէիր Աստուծոյ որ զանի անփորձ պահէ — հաղարասլատիկ աւելի թանկադին և սիրելի դարձաւ քու հոգւոյդ :

Եւ այժմ որ իր գունատ քոյրը սև հողն է , բոլոր աչքս սէրն թուտ այն փոսէն ուր որդեբը կ'ճարակին , և կեդրոնացաւ տղեկին վրայ :

Ինչպէս կ'գիտես փոթորիկներն առ ահի որ անոր փնաս մը չպատճառեն , ինչպէս ստէպ կ'սպրդիս գիշերայն անոր անկողնոյն մօտ և ձեռօքդ մեղմիկ կ'դդուես անոր ճակատն , որու վրայ զանգուրները հաւաքուած են խիտ առ խիտ , և իր տրոփող քունքին հետ կ'եղնեն և կ'ընկնին , և շատ վայրկեաններ կ'իսրաց փոքրիկ շրթուքը կ'դիտես , մտիկ կ'ընես — ականջդ մօտ տանելով — եթէ չնշառութիւնը կանոնաւոր և հանդարտ է :

Բայց օրը կ'ծագի — թերևս գիշերը կ'հասնի — երբ կ'նայիս որ բնաւ շունչ չունի :

Այո , մաղերդ հեռու տար — բոլոր ուշդ ամփոփէ — նորէն միտ գիր :

Ոչ , կենդանութիւն չկայ :

Այժմ ձեռքդ անոր ճակտին վրայ դիր — նամէտ է արդարև ճակատն , բայց չէ թէ գիշերային առողջարար քունով , ձեռքդ չէ , ոչ , մի խաբուիր , քու սիրական տղուդ ճակատն է այդչափ պաղ , և այդ սիրական աղւղ նորէն չպիտի խօսի քեզ բնաւին — բնաւ չպիտի խաղայ — մեռած է :

Ոհ , արտասուքն , արտասուքն , ինչ օրհնեալ բաներ են արտասուքն : Այժմ մի երկնչիր թափելու արտասուքդ անոր ճակտին կամ շրթերու վրայ , մի երկնչիր , չպիտի արթըննայ : Գրկէ զանի — աւելի սերտ գրկէ , չես կարող փնտսել , չես կարող զանի արթընցընել : Վար դիր զանի , մեղմիկ կամ ոչ , մի և նոյն բանն է . անոր մարմինը կարկամ , ձիգ և պաղ է :

Բայց արիութիւն , համբերութիւն , հաւատ և յոյս իրենց սահմանն ունին : Օրհնեալ լինի այն մարդն որ զերծ է փորձանքէ և իր սահմանը գիտէ :

Իսկ փորձանքն մենակեաց մարդուն անհպելի է , վասն զի փորձանքը չհասնիր այն տեղ ուր փորձելու բան չկայ :

Յուղարկաւորութիւն մը թէ տեսնես , իմաստասիրի պէս կ'ընտելատես : Գերեզմանատուն մը թէ տեսնես , Հէրվէյ կ'կարդաս և սրտին վրայ կ'իտորհիս : Բարեկամ մը կ'մեռնի . կ'հառաչես , շունդ կը զգուես , և ամէն ինչ կատարեալ է : Կորուստ որ ընես , ծախքդ կը քեչցնես , ծխափայտդ կ'վատես և կ'մխիթարուիս : Զրպարաութիւն որ լսես , կ'ծիծաղիս , կ'ընանաս :

Բայց այն անդաւակ կնկան համար որ սիրազին ու տրտում քեզի կը փարի — Ի՞նչ կ'ընաս ընել :

Կարող ես այժմ Սէնէկան վար տունու և պաղ արինով փռշին սրբելով թղթատել : Կարող ես Վօլդէրի հետ քմծիծաղիլ : Կարող ես դանդաղութեամբ ծխել , մինչդեռ ոտքդ բաղնիքի կ'երթնի , մինչդեռ բոլոր մտքիդ խորհուրդները գերեզմանատան մը պատին վրայ կ'սառնան — սրտ մ'որ զաւկիդ դամբանը կ'շրջապատէ :

Կարող ես զբօսնուլ կծու Մարտիաշն ոտանաւորի վերածելով : Կարող ես շունդ զգուել , և զայն արթուն և հեղ տեսնելով ըսել . « Բաւական է » : Կարող ես քամահել զրպարաութիւնն , և կրակիդ մօտ նստիլ նիւհելով : Երանի՛ այն մարդուն , մտածեցի վերտոյն , որ այս տեսակ փորձանքէ կ'աղաղի և համբերութեան ու արիւթեան չափը զիտէ :

Բայց փորձանքը կ'հասնի . խարոյկն երթալով կ'պաղի :

Այն կիին , որու սիրով կ'ճարակիս , կ'թուովս : Թուովդ զեղեցկութիւնը չէ . այդ հանգամանքն , այժմ որ քու սիրտդ անոր էութեան հետ միացած է , առ ոչ ինչ կ'զբնս :

Սուր աչօք կ'զիտէ նէ քու մօտալուտ երկիւղներդ , և ամէն ճիղը կ'թափէ որ իր քայլն զիւրաշարժ ընէ :

Ձեր յատուկ աղէտքն ու սէրը հարիւրապատիկ զօրացոյցին ձեր յօժարութիւնները : Ասոնք ցիր ու ցան և հարեանցի չեն , ինչպէս էին երբ դու մենակեաց մարդ մ'էիր : Ընտանեկան սրտակցութեամբ աւելի նուրբ և զգայուն վիճակի մէջ մտան . չեն կարող ամուլ երկրի վրայ բողբոջներ արձակել և անկից կապուել չնուրբ ծծել : Ասոնք ընտանի յարկին ջերմութեան ներքեւ ծլած են , և այժմ չեն կրնար արտաքին օդ և ջուր ընդունիլ :

Գու այժմ մարդկան երեսը չես նայիր այնպէս որպէս թէ սրտի կապով մ'անոնց կապուած լինէիր — որպէս թէ մի և նոյն զգացումներու

միաբանութիւնն ձեր մէջ տիրէր : Աւրիշ սրտի կտայ մը կայ որ միւսներն իր մէջ կ'ամփոփէ , ուրիշ միաբանութիւն մը կայ որ բոլոր զյայտ մտերդ կ'դրաւէ : Երբ սիրան լիովին բաց էր , երբ դեռ մասնաւոր առարկաներու վրայ չէր դադարաւոր , կարող էր այժմ երբ իրութիւնն ստանալ հաղար տեսակ յարաբերութիւններով որ այժմ սառնոյցէ տուրի սառն կ'երևին :

Եւ այժմ այս մասնաւոր առարկաներն ալ , եղնիկ քեզ , հետզհետէ կ'նուազին :

Ինչ անձկութիւն կ'հալածէ ձեզ , Ինչպէս դու կ'ճգնիս երեսակայել որ ըստ վստանդ չկայ , ինչպէս նէ կ'ճգնի համոզել քեզ որ բնաւ վտանգ չկայ :

Ինչպէս այժմ քաղքին աղմկալի գործունէութիւնն ու թնդիւնն անախորժ կ'հնչէ ականջիդ : Աբաժ շտուծիւն էր այն երբ միայնակ էիր , զուարճալի էր իսկ , երբ սիրական զուակացդ համար կ'աշխատէիր այն որոտալի աշխարհը , երբ գիշերը վրայ հասնելով տուն կ'զատնայիր մտադիւր :

Հիմակ կ'զայրանաս տեսնելով որ աշխարհ անդկայ է վշտացդ սրով կ'առաւապիս : Փողոյքը քեզի կ'զարնուին մարդիկ , սեղանին վրայ քեզի կ'ժպտին , անհոգ Ծամբուն միւս կողմը կ'անցնին , և չզիտեն լիւս սրտիդ մէջ ի՞նչ քաղցիկ կայ :

Մեռելաթաղն իր հաշիւը կ'բերէ քեզ հանգուցեալ որդւոյդ յուզարկաւորութեան համար : Նա դիտէ քու վիշտդ , ուստի ակնածու է Զինքը կ'որհնես սրտովդ : Ա՛փափաքիս որ բոլոր ծիծաղեալ անցորդներն մեռելաթաղ լինէին :

Երբ բժիշկը տունէդ դուրս կ'երևէ աչօք անոր կ'հետեւիս , նա խեղճ մարդ է , կ'հարցնես իւրովի , խոհեմ է , լաւազնիւ բժիշկն է : Միթէ երբէք վրիպեցնու , միթէ մեռացիտ չէ բնաւ :

Եւ այժմայն ձեռքն որ քոյդ կ'սեղմէ , միթէ երկիւտ անէ աւելի նիւհար , աւելի սպխտակ չէ : Արեւային օրեր կ'դառնան երբ նէ կ'վերածնի , դոյն կ'առնու , աւելի աղտոտ կ'շնչէ . ծաղիկներ կ'քաղէ , քեզիդ դիմաւորէ ժպտով մը . յոյսը նորէն կ'ծաղի :

Բայց հետեւեալ օրն վերապին հիւանդ կ'ընին նէ : Եւ ոչ իսկ կարող է խօսիլ , նա ձեռքդ կ'սեղմէ :

Ժամանակէն առաջ շուկայէն տուն կ'փութաս : Ի՞նչ հոգդ են դնորդները — միւլտի քաղէ վարձքը : Ի՞նչ փոյթդ է անունն — որու աչքն անով պիտի փայլի . ի՞նչ փոյթն է հարստութիւնն — միւլտի ժառանգէ :

Ի դարձին կինդ կ'տեսնես բարձեւու վրայ կռթնած . նէ կ'նայի փոքրիկ նկարուց տեսարանի մ'որու մէջ իր կոբուտած որդին զձաղբած է : Կ'պահէ նէ բարձին ներքեւ , կ'գլխայ քու վրագ :

Գարձեալ վերակենդանութեան օր մը կ'հասնի , երբ գարնան արեւը կ'փայլի , և դուրսը ծաղիկները կ'բացուին . նէ թեխ կ'յենու , և պարտէզը կ'ձեմէ ուր առաջին թռչունները կ'երգեն : Անոնց մտիկ ըրէ կեկանդ հետ — ինչ յիշատակներ կ'դրոյն դայլայլիկը : Հալի չկայ որ սարսուխ անոր արտառքը տեսնելով , ասոնք զոհութեան արտառք են : Յեղմէ թեխ վրայ թոյլօրէն կեցող ձեռքը , և դու ևս զոհացիր Աստուծոյ , մինչդեռ կարող ես :

Հաս կանուխ տունն ես — միջօրէին : Քայլը թեթեւ չէ , այլ ծանր , սոսկալի :

Քեզ կանչելու համար ետեւդ մարդ զըրկիցին :

Կինդ գետնը տառկած է . աչերը կէս գոյ . իր շնչառութիւնն երկայն է և ընդհատ :

Նէ կ'լսէ ձայնդ . աչերը կ'բացուին . ձեռքդ անոր ձեռայը մէջ կը դնես , քուիդ կ'դողդողայ — իսկ իրենն ոչ : Իր շուրթերը կ'շարժին , անունդ կ'արտասանեն :

«Քաջացիր» կ'ըսէ նէ «Աստուած քեզ պիտի օգնէ :»

Նէ ձեռքդ աւելի կ'սեղմէ . «Մնաս բարեաւ :»

Երկայն շունչ մը — ուրիշ մը — դարձեալ միայնակ մնացիր : Այլ ևս արտառք չունիս , հէք մարդ : Ձեռ կարող արտառուել :

— Երբստին տուն կ'գառնաս կանուխիկէ : Տանդ մէջ ջնարակի հոտ մը կայ : Գազաղ մը կայ մէջ տեղ , և մեռելաթաղն ծածկոյթը կ'գաւտէ , չորս գին մատին վրայ սահելով : Միթէ կ'վախնայ որ զանի չարթնցունէ :

Քեզի հարցում մը կ'ողբէ դադաղին թանաքին վրայ գրուելիք արձանագրին համար , զայն թեղանիքովը շփելով : Շիտակ անոր աչաց մէջ կ'նայիս , դէպ 'ի դուրս կ'շարժիս , չես համարձակիր խօսելու :

Նա փեղդոյրը կ'առնու և դուրս կ'սահի՝ կատուի պէս զաղտնադողի : Սակայն մարդն իր գործը լաւ կատարեց : Միտուն գազաղ մ'է — շատ սիրուն գազաղ մը : Ձեռքդ անոր վրայ դիր , որչափ փափուկ է :

Ձաղախոտի քանի մ'ոստեր փոքրիկ ոսկեզօծ բերանով անօթի մը մէջ թոյլօրէն կ'երևին : Նէ ձաղախոտներ կ'սիրէր :

Ամուր սեղանի մը վրայ դրուած է դադաղը , այն քու սեղանդ է , դու տանտէր մ'ես — ընտանեաց մարդ մը :

Այն, ընտանեաց — աղաղակ մի հաներ թէ ոչ տանտուն ներս պիտի մտնէ : Նայէ մի անդամ անոր անձկալի զէմքին, միթէ անորմէ միայն անց մնաց : Եւ այժմ սիրտդ ուր է : Ո՛չ, բղձնողդ ձեռացդ մէջ մի մղէր, և շուրթդ մի սարսուէր, մի զարներ ակունքերդ իրարու : Գէթ լալ կարենայիր :

— Օր մ'ալ կ'անցնի : Գաղաղը տունէն դուրս կ'հանեն : Ապուշ լալիաններն լացին — ի՞նչ աննշան արատուք : Նէ, քու խորտակեալ սրտովդ՝ դուրս ելաւ :

Այժմ զաւարճալի գիշերներ պիտի անցնենք տանդ մէջ :

Սրահդ գնա, քու տնտեսուհիդ զայն սրբեր մաքրեր է քու հանդստութեանդ համար . կրակարանը մաքուր է և փայտերը կ'փառին :

Նստիր աթոռիդ վրայ . ուրիշ մը կայ սնդուսէ բարձով քու գէմացդ — բայց պարապ է : Մատերդ կ'ճնշեն աչացդ բիւր, որպէս թէ ըզրդիդ փնտռող բան մը դուրս հանել կ'ուզես բայց չես կարող : Գլուխդ ձեռքիդ վրայ կ'կռթնի, աչքդ շողշողուն բոցին վրայ կ'զազարի :

Մոխիրը միշտ բոցէն ետքը կ'գայ :

Հիմակ ելիր և անոր հիւանդ պառկած սենեակը գնա — ուշիկ, որպէս զի ճարտար անտեսուհին քեզի չհետևի :

Աթոռիդ վրայ նոր կտաւ մը դրեր են . անկողնին վրայ նոր վարագոյրներ կախիւ են . սեղանի վրայէն առեր տարեր են իր գէղի շէշերն և արծաթէ զանգակը . անոնց աեղ ծաղկալից աման մը դրեր են . այժմ անոր անուշ հոտն չալիտի ծանր դայ հիւանդին : Այն մը բացեր են պատուհանն, որպէս զի այնչափ ատեն դոց մնացած սենեակը հով առնէ : Այնչափ պաղ չալիտի լինի :

Նէ նոյն վայրը չէ :

Ո՛վ Աստուած իմ, դու որ հովը կ'մեղմես խուզուած դառնուկին համար, բարեգութ եղիր : Հրատնեցն մթադոյն էին . զանոնք շարժեցի, կենդանութեան նշան մը չկար : Շունս 'ի քուն էր : Իմ վարձկալիս սենեակը գամուտը ժամացոյցը մէկ զարկաւ :

Իմ աչքէս մէկ կամ երկու արտօսք սրբեցի, ինչպէս եկան այն տեղ չգլտիմ : Այն մը շնորհակալեաց աղօթք մ'ըրի որ այսպիսի աղէտք դեռ ևս զիս չեն պաշարած, և յուսոյ աղօթք մ'ըրի որ բնաւ չհասնի :

Այն ժամ ևս անցնէն ետե խորունկ կ'քնանայի : Իմ երազս աւարտած էր :

ԵՐԵՐՈՐԴ ԵՐԱԶ

ԾՈՒՂԱՅԻՆ ԵՒ ՀԱՆՔԱՅԻՆ ԱԾՈՒԽ

Այլ եւս զիւր չեմ: Գաշտեր, ծառեր, առուներ շատ հեռու կը գտնուին ինչէ, և սակայն ներկայ են: Վարձկալիս կողմէ նամակ մը — երչափ տարբեր միւսններէն — սեղանիս վրայ կ'իկնայ. կ'յայտնէ ինչ թէ հերկելու համար ինչ գաշտեր պատրաստեր է, թէ քանի՛ քանի եւ ինք կ'ընթերցէ, և թէ գետնախնձորներն ինչ վիճակի մէջ են:

Բայց ես քաղքի մը վերնայարկն եմ: Պատուհանէս անթիւ տունէս բոլոր կատարները կ'տեսնեմ. այս տեսարանիս վրայ կ'խորհիմ, բայց այնպէս տխուր և երկայն կերպով որ հարկ չկայ զրի առնուլ: Գիւղային լայն կրակաբանիս և երկաթէ եռոտանիս տեղ, սենեկիս մէջ փոքրիկ վառարան մը կայ. սպասուհիս առտու կրակ կ'դնէ և կէսօրէն ետքը կ'վառէ վերտախն:

Սովորաբար իմ անթիւս վրայ հանդիստ կ'նստիմ երեկոյեան ժամը հինգին կամ վեցին: Արակը նոր, զրեթէ ժամ մ'առաջ վառած է. նախ՝ սպասուհին կրակաբանին խորը քանի մը կտոր թուղթ կ'նետէ, ապա մէկ երկու փայտեր վրան կ'դնէ, և այնուհետեւ բահիկ (hod) մը Լիվրբուլի ածուխ կ'թափէ, այնպէս որ երբ իրկուսն կ'նստիմ ծովու ածուխն բորբոքելու սկսած է:

Երբ այս կրակն վառարանին երկրորդ ձողին հաւասար կ'իջնէ, սպասուհին բահիկ մը հանքային ածուխ նետելով կ'արծարծէ. իսկ ես մտմտալով և կարդալով կ'անցնեմ ժամանակս երբ նոր ածուխը կ'աղբնայ և կ'ըռնի: Տեղէս չեմ ելներ կրակն վառարանին երրորդ ձողը չիջած, որ իմ անկողին մտնելու ժամս կ'ցուցնէ:

Ժամու այս պատահական չափերը կ'սիրեմ, որ քեզի և կենացդ յարակից են և ոչ թէ աշխարհի: Ժամացոյց մ'ոչ քու ժամանակիդ չափն է և ոչ դրացւոյդ. եկեղեցւոյ ժամացոյց մը հասարակային է և զուհիկ ժամկոչի մը պէս: Ինչի համար թաղին ժամացոյցով ժամանակս կ'անոռնաւորեմ կ'նմանի թաղին եկեղեցականին ձեռօք անկողինս շտիկելու: